

Inhoudsopgave

	Paginanummer
Inleiding	2-6
Hoofdstuk 1, De wetenschappelijke relevantie	7-11
Hoofdstuk 2, De koloniale geschiedenis	12-19
Hoofdstuk 3, De analyse	20-41
3.1 Uiterlijke of materiële kenmerken	20-24
3.2 Karaktereigenschappen	24-29
3.3 Mate van beschaving	29-33
3.4 Religie	33-36
3.5 Geografische ruimte en machtsverhoudingen	36-41
Conclusie	42-46
Literatuurlijst	47-48
Appendix, samenvatting van de acht kinderboeken	49-52

Inleiding

De Delftse Willem Heenvliet speelt de hoofdrol in het boek *Lotgevallen van Willem Heenvliet; Vooral ook op Borneo en Bali; Voor jonge lieden bewerkt* uit 1851. Zoals de ondertitel al verradt, is dit een kinderboek, dat als doel heeft 'onze jeugdige landgenooten nader met een gedeelte onzer overzeesche bezittingen, de eilanden Borneo en Bali, bekend te maken.'¹ In 1813 stapt Willem aan boord van een schip dat 'de Oost' als bestemming heeft. Pas in 1817, na vele gevaren te hebben overleefd, wordt Nederlands-Indië bereikt. Onderstaand fragment schetst Willems eerste ontmoeting met de kolonie:

Ongeveer vier weken, nadat zij van het eiland waren afgehaald, kwamen zij in de *Straat Soenda*, welke *Java* van *Sumatra* scheidt; zagen het *Prinsen-eiland* op 2½ mijl noorderwaarts van zich liggen, en kwamen voorts, na het eiland *Krakatoe* te zijn voorbij gestevend in het gezicht van *Anjer*, een klein inlandsch dorp, op de westkust van *Java*, waar men den eersten wachtpost van het Indisch gouvernement aantreft. Hier verlustigde Willem zich met de overheerlijke gezigten, welke de natuur in de omstreken van dit bevallig gelegen dorpje, zoo in gebergten, eilandjes als bosschen, levert.²

In het fragment wordt eerst een bijna zakelijke beschrijving van de geografische kaart van Indië gegeven. Vervolgens blijkt dat Willem zeer onder de indruk is van alles wat hij ziet. Diezelfde fascinatie moet ook bij de jonge lezers terug te vinden zijn, want verhalen uit de negentiende eeuw over verre oorden en andere culturen waren 'vooral bedoeld om de verbeelding van de lezer te prikkelen'.³ Nederlands-Indië was voor veel kinderen een plek die enkel op landkaarten en in boeken bestond. De kans was immers klein dat een Nederlands kind in de negentiende eeuw met eigen ogen de kolonie had gezien. En daarmee lieten Nederlands-Indische kinderboeken de jeugd in het thuisland kennis maken met het reilen en zeilen in 'Tropisch Nederland'.

Het eerste kinderboek waarin de kolonie een rol speelde, verscheen in 1826. Tot 1916 bleef het aantal Nederlands-Indische jeugdboeken gering, maar in het Interbellum liep dit gestaag op, met een hoogtepunt in de jaren vlak voor de Tweede Wereldoorlog. In veertien procent van alle kinderboeken speelde de kolonie toen een rol.⁴ Ondanks het aanzienlijke aantal Nederlands-Indische

¹ A.J. van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet; Vooral ook op Borneo en Bali; Voor jonge lieden bewerkt* (Haarlem 1851), v.

² *Ibidem*, 47.

³ H. Bekkering, A. Holtrop en K. Fens, 'De eeuw van Sien en Otje. De twintigste eeuw', in: H. Bekkering e.a., *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden* (Amsterdam 1989) 274.

⁴ G.C. Brantas, "Het staat er allemaal in'. Indische jeugdboeken vertellen over de Indische samenleving' in: R. Baay en P. van Zonneveld, *Indisch-Nederlandse Literatuur* (Utrecht 1988) 279, 280.

jeugdboeken, is er weinig onderzoek naar verricht, zo stelt Dorothée Buur.⁵ Om deze leemte enigszins op te vullen heeft Buur in 1992 een geannoteerde bibliografie samengesteld, met de titel *Indische jeugdliteratuur*, waarin alle door haar gevonden kinderboeken zijn opgenomen waarin de kolonie een rol speelt.

Deze bibliografie levert een mooi beginpunt op voor onderzoek naar Nederlands-Indische jeugdboeken. Onderzoek naar dit onderwerp is niet alleen vanuit literair oogpunt, maar zeker ook historisch gezien interessant. Deze boeken kunnen niet los gezien worden van de koloniale activiteiten. Er wordt een ideologische boodschap in verkondigd, die enerzijds een visie op het 'vreemde' geeft, en anderzijds de koloniale status-quo als vanzelfsprekend presenteert.⁶ Die ideologische boodschap staat centraal in deze scriptie. Daarbij is het ten eerste interessant om te onderzoeken wat die boodschap precies inhoudt: welke visie wordt op het 'vreemde' gegeven? En wat zegt dit over de wijze waarop de Nederlanders en de machtsverhoudingen in de verhalen gepresenteerd worden? Betekent dit inderdaad dat de koloniale verhoudingen als vanzelfsprekend weergegeven worden? Vervolgens kan onderzocht worden op welke wijze die ideologische boodschap zich in de loop der tijd heeft ontwikkeld. Lopen de verhalen synchroon aan de belangrijkste ontwikkelingen uit de koloniale geschiedenis?

De neerlandicus Gerard Brantas heeft in zijn artikel 'Het staat er allemaal in. Indische jeugdboeken vertellen over de Indische samenleving' uit 1988 vier ideologische aspecten opgesteld die gebruikt kunnen worden om de ideologische boodschap uit Nederlands-Indische kinderboeken te achterhalen. Aan de hand van deze punten, te weten 'het Nederlandse nationalisme, het kolonialisme, de opvatting over de Indonesische cultuur en het racisme', onderzoekt Brantas ruim twintig jeugdboeken.⁷ Op deze wijze achterhaalt de neerlandicus de ideologische boodschap die in deze werken verscholen zit, waarbij veelal de verschillen tussen de superieure Nederlander en de domme inlander worden benadrukt.⁸ De door Brantas opgestelde punten zijn interessant, maar tegelijkertijd lastig uit elkaar te houden. Zo houdt nationalisme volgens de *Van Dale* de 'voorliefde voor het eigen volk (gepaard met een zekere afkeer tegen het vreemde)' in.⁹ Maar hangt die 'afkeer tegen het vreemde' niet samen met 'de opvatting over de inheemse cultuur' of met 'het racisme'?

⁵ D. Buur, *Indische jeugdliteratuur. Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië* (Leiden 1992) 33.

⁶ K. Brillenburg Wurth, 'Literatuur als koloniaal en post-koloniaal discours' in: K. Brillenburg Wurth en A. Rigney, *Het leven van teksten. Een inleiding in de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2006) 365.

⁷ Brantas, 'Het staat er allemaal in', 281.

⁸ Ibidem, 284, 294.

⁹ *Van Dale*, 'Betekenis 'nationalisme'',

http://vandale.nl/opzoeken?pattern=nationalisme&lang=nn#.VDFXlfl_u_g (5 oktober 2014)

Bovendien is het denken in termen van rassen achterhaald, waarmee het aspect 'het racisme' niet meer voldoet.¹⁰

Ook de Amerikaanse historicus Jeffrey Auerbach heeft zich gebogen over de vraag op welke wijze de ideologische boodschap uit een bepaald object achterhaald kan worden. Hij onderzoekt echter geen kinderboek, maar een reclameposter uit 1997 waarop een merk rum wordt aangeprezen. Auerbach heeft, evenals Brantas, een aantal punten opgesteld waaraan hij de poster toetst. Dit zijn achtereenvolgens 'exoticization, racialization, sexualization, commodification, and civilization'.¹¹ Aan de hand van deze punten toont Auerbach aan dat koloniale stereotyperingen nog steeds bestaan, waarmee het kolonialisme ook in deze tijd doorwerkt. De punten van Auerbach zijn niet allemaal even relevant voor het onderzoek naar Nederlands-Indische jeugdliteratuur. De poster is gemaakt in de postkoloniale tijd en hoort daarmee thuis in de herinneringscultuur, terwijl dit niet het is geval bij de Nederlands-Indische kinderboeken. Bovendien gaat het bij Auerbachs onderzoeksobject expliciet om het aanprijzen van een product, en ook dit gaat niet op voor koloniale jeugdliteratuur.

Zowel Brantas als Auerbach slagen er in mijn ogen niet in om een volledige lijst met punten aan te leveren waaraan een Nederlands-Indisch kinderboek getoetst kan worden. Toch bieden de onderzoeken van beide wetenschappers wel een beginpunt om vanuit daar een meer volledige lijst met aspecten op te stellen. En daarmee ben ik tot de volgende punten gekomen: uiterlijke of materiële kenmerken, karaktereigenschappen, mate van beschaving, religie en ten slotte omgeving en machtsverhoudingen. Hiermee kan bepaald worden hoe de inheemse bevolking en haar levenswijze in de kinderboeken beschreven wordt. Dit zegt ook iets over de wijze waarop Nederlanders zelf gepresenteerd worden en hoe de machtsverhoudingen liggen. Zo kan de ideologische boodschap met behulp van de vijf aspecten de ideologische boodschap uit de boeken gehaald worden. Bovendien kan de vraag beantwoord worden of, en zo ja, op welke wijze, de kinderboeken de koloniale verhoudingen als vanzelfsprekend kunnen presenteren. In het eerste hoofdstuk zullen deze punten verder uitgewerkt worden en zal duidelijk worden wat precies onder welk aspect wordt verstaan.

Aan de hand van de genoemde vijf punten zal ik in deze scriptie acht Nederlands-Indische kinderboeken analyseren. Daarbij is het interessant om te onderzoeken hoe deze zaken zich in de loop der tijd ontwikkeld hebben. De kinderboeken die ik ga gebruiken, beslaan daarom een ruime periode, te weten van 1835 tot 1920, met steeds zo'n tien à vijftien jaar tussen de titels. In die tijd heeft de koloniale status-quo behoorlijke veranderingen doorgemaakt: de invoering van het

¹⁰ J. Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam 1990) 30.

¹¹ J. Auerbach, 'Art, Advertising, and the Legacy of Empire', *Journal of Popular Culture*, 35 (2002) 1, 2.

Cultuurstelsel, de komst van particuliere ondernemers, de ethische roeping van Nederland en de opkomst van het Indonesisch nationalisme zijn hier enkele voorbeelden van. Alle boeken zijn geschreven in een bepaalde periode uit de koloniale geschiedenis en staan om die reden wellicht anders tegenover de kolonie. Aan de hand van de vijf punten en de acht kinderboeken hoop ik antwoord te geven op de vraag op welke wijze de ideologische boodschap in Nederlands-Indische jeugdboeken tussen 1835 en 1920 zich heeft ontwikkeld. Vervolgens kan ik kijken of deze boeken dan ook daadwerkelijk de koloniale status-quo als vanzelfsprekend hebben gepresenteerd.

Voor het selecteren van de kinderboeken heb ik met een aantal zaken rekening gehouden. In de bibliografie van Buur zijn alle titels opgenomen waarin de kolonie op een of andere manier een rol speelt. Lang niet al die titels zijn interessant voor deze scriptie. Ik wil alleen kijken naar de boeken waarin kolonialisme letterlijk aan de orde is: blanke Nederlanders of andere Europeanen vestigen zich al dan niet tijdelijk in een toegeëigend gebied, in dit geval Nederlands-Indië. Boeken waarin een Indisch kind in Nederland verblijft, vallen dus buiten dit onderzoek. Een tweede punt waar ik rekening mee heb gehouden, is dat de te onderzoeken kinderboeken enige populariteit genoten hebben. Omdat dit zeer lastig na te gaan is, heb ik gekeken naar een drietal zaken: of het boek een aantal herdrukken gehad heeft, of het op een later tijdstip door een andere uitgever is uitgebracht en of het een vervolg heeft gekregen. Dit is geenszins een waterdichte methode, maar het is de enige manier om te kunnen zeggen dat deze boeken ook daadwerkelijk door kinderen gelezen zijn. Ten slotte heb ik erop gelet dat tussen elke titel tien à vijftig jaar zit. Het eerste boek is afkomstig uit 1835 en het laatste uit 1920. Dat valt in de periode van de ethische politiek, die van ongeveer 1900 tot het einde van Nederlands-Indië in 1942 heeft geduurd. Het was niet essentieel om nog boeken van na 1920 voor onderzoek te selecteren, aangezien die uit dezelfde periode met hetzelfde koloniale beleid stammen. Deze scriptie beslaat dus de periode 1835 tot en met de tijd van de ethische politiek. Een samenvatting van elk boek is te vinden in de appendix.

In het eerste hoofdstuk komt de relevantie van het onderzoek naar jeugdliteratuur aan bod. Dit zal ik vooral schetsen aan de hand van de al eerder aangehaalde Brantas en Edward Saïd. Daarmee wordt niet alleen duidelijk om welke redenen onderzoek naar jeugdboeken interessant kan zijn, maar ook binnen welke bestaande onderzoeken deze scriptie geplaatst kan worden. Eveneens komen in dit hoofdstuk de vijf aspecten aan bod waarmee ik de acht kinderboeken ga onderzoeken. In het tweede hoofdstuk schets ik de belangrijkste ontwikkelingen uit de koloniale geschiedenis en het gevoerde beleid. Bovendien sta ik stil bij de vraag of de verhalen uit de kinderboeken synchroon lopen aan deze ontwikkelingen. In het derde hoofdstuk worden de acht boeken daadwerkelijk geanalyseerd. Dit gebeurt per punt en op chronologische volgorde, zodat in de conclusie een antwoord gegeven kan worden op de vraag op welke wijze de ideologische boodschap in jeugdliteratuur over Nederlands-Indië in de loop der tijd is veranderd. Daarbij zal ook aan de orde

komen of, en zo ja, op welke wijze de onderzochte kinderboeken de koloniale verhoudingen als vanzelfsprekend presenteren.

Ik verwacht dat het gevoerde koloniale beleid weerspiegeld zal worden in de kinderboeken. Ten tijde van het Cultuurstelsel werd de kolonie met name gebruikt als inkomstenbron van het thuisland, waarbij de inlanders meer gezien werden als ‘middelen’ om die inkomsten te genereren, dan als gelijkwaardige mensen. Inheemsen die daarbij in opstand kwamen, werden als kwaadaardig afgeschilderd en moesten met geweld weer in het gareel worden gebracht. Naarmate steeds meer Nederlanders zich daadwerkelijk in Nederlands-Indië vestigden, ontstond er ook meer contact met de inlanders, bijvoorbeeld als deze in de huishouding gingen werken. Ik verwacht dat dit een genuanceerder beeld van de Indiër meebrengt. Zeker nadat de ethische politiek zijn intrede heeft gedaan, wordt de inlander niet langer afgeschilderd alleen maar als kwaadaardig, maar ook als kinderlijk en onontwikkeld. Tevens denk ik dat het beeld dat de Nederlanders van zichzelf hadden, in de loop der tijd veranderd is. Waar zij eerst optraden als een soort superieure overheersers, zijn zij zich steeds meer gaan presenteren als opvoeders. En ook dat zal in kinderboeken terug te vinden zijn. Want, zo citeert Brantas de Nederlandse letterkundige en schrijver Rob Nieuwenhuis over jeugdliteratuur: ‘Het staat er allemaal in.’¹²

¹² Geciteerd in: Brantas, ‘Het staat er allemaal in’, 278.

Hoofdstuk 1, De wetenschappelijke relevantie

Naar het Nederlands-Indische kinderboek is volgens Dorethée Buur nauwelijks wetenschappelijk onderzoek verricht. Dit in tegenstelling tot het Antilliaanse en Surinaamse jeugdboek, waar ‘zo nu en dan’ wel over geschreven is.¹³ Het onderzoek naar kinderboeken over Nederlands-Indië is om een tweetal redenen wetenschappelijk relevant, en met dit onderzoek naar de ideologische boodschap in jeugdliteratuur hoop ik daar een bijdrage aan te kunnen leveren.

De eerste reden is te vinden in het onderzoek van de al eerder aangehaalde Brantas. De Neerlandicus stelt dat kinderboeken gebruikt kunnen worden als bronnen waarin opvattingen, normen en waarden van de gewone mens te vinden zijn. Volgens Brantas zijn jeugdboeken ‘niet trendsettend, maar trendvolgend’.¹⁴ Of om in de woorden van literatuurcriticus Kees Fens te spreken: het kinderboek is een ‘schaduwloper’.¹⁵ Een jeugdboek zal zelden uiterst revolutionaire ideeën bevatten, om de eenvoudige reden dat de kans groot is dat deze niet stroken met de normen en waarden van ouders of opvoeders. En dit betekent logischerwijs dat deze boeken dan niet verkocht zullen worden. Daarom zal de inhoud van kinderboeken overeenkomen met het normen- en waardenstelsel van een groot deel van de bevolking. De kinderboeken kunnen daarom gebruikt worden om de meningen, opvattingen, normen en waarden van de gewone mens ten aanzien van de kolonie in een bepaalde periode te achterhalen. Want, zo stelde Rob Nieuwenhuis, ‘Het staat er allemaal in.’¹⁶

De tweede reden waarom onderzoek naar koloniale jeugdliteratuur relevant is, is te vinden in het werk van John Mackenzie, hoogleraar Imperialistische Geschiedenis aan de Universiteit van Lancaster. In de inleiding van de bundel *European empires and the people* uit 2011 noemt Mackenzie de term ‘colonisation of consciousness’. Oorspronkelijk is deze term opgesteld om de effecten van missionarissen op de inheemse bevolking van Zuid-Afrika te beschrijven, maar volgens Mackenzie kan de term breder getrokken worden.¹⁷ ‘Colonisation of consciousness’ is ook van toepassing op de bevolking van de imperialistische landen zelf, zo stelt de Britse hoogleraar. Vanaf het midden van de negentiende eeuw werd het dankzij verschillende ontwikkelingen mogelijk om een groot publiek te betrekken bij de koloniale aangelegenheden. Zo werd het onderwijs toegankelijk voor veel kinderen, ontstond de massapolitiek en werd er steeds meer informatie gedrukt, verspreid en gelezen. Dit maakte dat het koloniale project niet meer iets was van alleen de elite, maar ook van grote delen van

¹³ Buur, *Indische jeugdliteratuur*, 1.

¹⁴ Brantas, ‘Het staat er allemaal in’, 278.

¹⁵ Bekkering e.a., ‘De eeuw van Sien en Otje. De twintigste eeuw’, 295.

¹⁶ Brantas, ‘Het staat er allemaal in’, 278.

¹⁷ J. Mackenzie, ‘Introduction’ in: *European empires and the people. Popular responses to imperialism in France, Britain, The Netherlands, Belgium, Germany and Italy* (Manchester 2011) 1.

de bevolking. 'It became something of a national endeavour necessarily embracing large segments of the peoples of several states', aldus Mackenzie.¹⁸

Zoals hierboven al vermeld, noemt de Britse hoogleraar onder andere het onderwijs en de drukcultuur als belangrijke kanalen waardoor de bevolking in het thuisland kennis kon maken met de koloniale activiteiten. Jeugdliteratuur over de kolonie moet ook gezien worden als zo'n kanaal. Dankzij Nederlands-Indische jeugdboeken konden kinderen al op jonge leeftijd lezen over het wel en wee in 'Tropisch Nederland'. En daarmee zijn kinderboeken een ideaal instrument van de kolonisator om de bevolking in het eigen land te betrekken bij de overzeese activiteiten, waarmee het proces van 'colonisation of consciousness' al op jonge leeftijd begonnen werd.

Dat literatuur een belangrijk instrument van de kolonisator is, onderschrijft Edward Said. In zijn werk *Orientalism* uit 1978 stelt de literatuurwetenschapper dat het westen een stereotype beeld van de Oriënt, door Said ook wel aangeduid als de 'Ander', heeft gecreëerd. Het oosten werd in dit beeld neergezet als een exotische, maar vooral een kinderlijke en achterlijke plek.¹⁹ Door de Ander op deze wijze te presenteren, kwam het westen vanzelfsprekend als rationeel en superieur uit de bus, waarmee de Oriënt diende als een negatieve afspiegeling van het 'Zelf'. Hiermee stoelt het werk van Said voor een belangrijk deel op de ideeën van psychoanalyticus Jacques Lacan. Hij stelt dat het idee van 'zelf' 'per definitie afkomstig is van buiten of van anderen (...), het ego wordt gevangen in een beeld buiten zichzelf.'²⁰ En zo werkt de Oriënt voor het westen: door deze plek af te schilderen als achterlijk, kon Europa zichzelf als superieur presenteren.

Said's werk geeft daarmee enerzijds inzicht in de wijze waarop het westen haar zelfbeeld heeft ontleend. Anderzijds toont *Orientalism* aan hoe de koloniale activiteiten in het thuisland gelegitimeerd werden. Doordat het westen in vergelijking met de Oriënt superieur was, kreeg de overheersing van de overzeese gebieden een vanzelfsprekend en rechtmatig aanzien, aldus Said.²¹ Het beeld van de achterlijke, kinderlijke Ander, en dus de legitimering van de koloniale activiteiten, werd onder meer in de wetenschap, politiek, kunst en literatuur gecreëerd en in stand gehouden. Een ieder die zich uitsprak over de kolonie, maakte zich volgens Said hieraan schuldig: 'Every European, in what he could say about the Orient, was a racist, an imperialist, and almost totally ethnocentric.'²² Aangezien Nederlands-Indische kinderboeken gaan over de kolonie, bevatten deze werken dus ook een weinig onschuldige boodschap waarmee de westerse overheersing als vanzelfsprekend werd gepresenteerd.

¹⁸ Mackenzie, 'Introduction', 2.

¹⁹ X. Schutte, 'Een sensuele maar achterlijke plek', *De Groene Amsterdammer* 33 (2014) 22,23.

²⁰ M. Leezenberg en G. de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam, 2012) 241.

²¹ Brillenburg Wurth, 'Literatuur als koloniaal en post-koloniaal discours' 373.

²² E.W. Said, *Orientalism* (Londen 2003) 203.

Orientalism blijft tot op de dag van vandaag een invloedrijk en relevant werk. De *Groene Amsterdammer* besteedde in augustus 2014 nog een groot artikel aan Saids boek, omdat dit volgens het opinieblad 'ons denken veranderde'.²³ Weinig geleerden kregen zo veel erkenning en navolging, maar tegelijkertijd zo veel kritiek als Said. Critici stelden dat de literatuurwetenschapper uit is gegaan van een 'vooropgezet frame', waarbij hij vervolgens bronnen heeft uitgezocht en oriëntalisten heeft geselecteerd.²⁴ Hiermee heeft Said zich schuldig gemaakt aan essentialisme, aldus de critici. Ondanks deze kritiek blijft *Orientalism* een werk dat belangrijke inzichten heeft gegeven, omdat het aantoont dat de kolonisator niet alleen gebruik maakt van wapens, maar ook van instrumenten zoals wetenschap en cultuur om de Ander te overheersen en om de bevolking in het thuisland te sturen.

Het onderzoek naar koloniale jeugdboeken is dus om twee redenen wetenschappelijk relevant. Ten eerste kunnen deze titels gebruikt worden als bronnen om de opvattingen, normen en waarden van de gewone mens te achterhalen. Ten tweede moeten deze jeugdboeken gezien worden als instrument van de kolonisator om de bevolking in het thuisland te sturen. Via verschillende kanalen, waaronder onderwijs, kunst, wetenschap en literatuur, maakte de bevolking in het eigen land kennis met de koloniale werkzaamheden. Dit droeg bij aan de 'colonisation of consciousness': grote delen van de bevolking deelgenoot maken van de koloniale activiteiten. Volgens Said ging dit nog een stapje verder en is in alle materie over de kolonie een 'racistische, imperialistische en etnocentrische' boodschap te vinden. Daarmee lieten uitspraken en werken over de kolonie, zoals de Nederlands-Indische kinderboeken, de bevolking in het thuisland niet alleen kennis maken met de overzeese bezittingen, maar gaven zij daar ook een legitimering van.

Om te onderzoeken of Nederlands-Indische kinderboeken hebben bijgedragen aan de legitimering van de koloniale verhoudingen, moet de ideologische boodschap uit de boeken gehaald worden. Hiervoor worden acht Nederlands-Indische kinderboeken onderzocht op een vijftal punten. Zoals vermeld in de inleiding hebben twee onderzoekers al eerder punten opgesteld om de ideologische boodschap uit een cultuurobject te achterhalen. De Amerikaanse historicus Jeffrey Auerbach onderzocht een reclameposter voor rum en gebruikte daarbij de punten 'exoticization, racialization, sexualization, commodification, and civilization'.²⁵ Niet alle punten zijn bruikbaar, omdat Auerbach een poster onderzoekt die gemaakt is in de postkoloniale tijd, en daarmee thuishoort in de herinneringscultuur. Bovendien wordt specifiek een product aangeprezen, wat niet het geval is in Nederlands-Indische jeugdboeken. De neerlandicus Gerard Brantas heeft zijn onderzoek wel toegespitst op kinderboeken over de Nederlandse kolonie, maar ook hier kunnen niet alle punten

²³ Schutte, 'Een sensuele maar achterlijke plek' 22.

²⁴ Ibidem, 23.

²⁵ Auerbach, 'Art, Advertising, and the Legacy of Empire' 1,2.

worden overgenomen. Hij onderzoekt de titels op 'het Nederlandse nationalisme, het kolonialisme, de opvatting over de Indonesische cultuur en het racisme'.²⁶ Deze punten zijn enerzijds lastig uit elkaar te halen en anderzijds is bijvoorbeeld het punt 'racisme' enigszins achterhaald.

Omdat de punten van zowel Auerbach als Brantas niet geheel bruikbaar zijn voor dit onderzoek, heb ik getracht om zelf tot een meer volledige lijst te komen. Door de boeken aan de volgende vijf punten te toetsen, kan aangetoond worden welk beeld van de Ander geschetst wordt, op welke wijze de Nederlanders zich zelf presenteren en hoe de machtsverhoudingen liggen. Vervolgens kan een antwoord gegeven worden op de vraag welke ideologische boodschap in de koloniale kinderboeken te vinden is en hoe die boodschap zich in de loop der tijd ontwikkeld heeft. Ten slotte kan gekeken worden of deze titels de koloniale verhoudingen als vanzelfsprekend hebben weergegeven.

Het eerste punt waaraan de acht kinderboeken getoetst zullen worden, is dat van de uiterlijke of materiële kenmerken. Hierbij valt te denken aan een uiterlijke beschrijving van de inheemse mensen, de kleding die zij dragen, de spullen die zij bezitten en of er een verschil is tussen de wijze waarop de inlandse man en vrouw beschreven worden. De belangrijkste vraag die bij dit punt centraal staat is dan ook: hoe worden het uiterlijk en de materialen van de inlander beschreven en in hoeverre verschillen deze elementen van de Nederlander?

De beschrijving van het karakter vormt het tweede punt. Op welke manier wordt het innerlijk van de inlander beschreven? Hierbij valt te denken aan eigenschappen als dom, kinderlijk en kwaadaardig. Niet altijd wordt de inlander echter negatief beschreven, soms is er ook waardering voor zijn simpele of pure levensstijl. Daarom valt ook het uitspreken van waardering voor deze zogenaamde nobele wilde onder dit punt. Tevens zal ik kijken of er in de kinderboeken iets terug te vinden is van het Sociaal-Darwinisme, waarbij de ene groep of *species* hoger wordt geacht dan de andere.²⁷ Door naar deze zaken te kijken, kan tevens bepaald worden of er in de kinderboeken een beeld geschetst wordt van de ideale Ander tegenover de slechte Ander.

Het derde punt sluit aan bij wat Auerbach de 'civilization' en Brantas 'de inheemse cultuur' noemt. Ik wil kijken welke mate van beschaving de inheemsen wordt toegeschreven. Omdat de Nederlandse cultuur of beschaving hiervoor als maatstaf wordt gebruikt, onderzoek ik op dit punt het verschil tussen moderniteit, oftewel de Nederlanders, en achterlijkheid, oftewel de inheemsen. Onder dit punt vallen zaken als het wel of niet volgen van onderwijs, verschillende cultuuruitingen en – door de Nederlanders aangeduid als – 'barbaarse' praktijken, zoals mensenroof, moord en kannibalisme. Deze punten geven goed weer wat volgens de kinderboeken het verschil tussen de Nederlanders en de inheemse bevolking op het gebied van beschaving en rationaliteit is.

²⁶ Brantas, 'Het staat er allemaal in', 281.

²⁷ H.L. Gates Jr., "Race," *Writing and Difference* (Chicago, 1986) 201.

Op de vierde plaats onderzoek ik de boeken op religie. Welk geloof hangen de inlanders aan en hoe wordt hier tegenaan gekeken? Aangezien de blanke hoofdrolspelers waarschijnlijk het christendom aanhangen, is het logisch dat dit geloof als maatstaf genomen worden. Hierdoor is het mogelijk dat de kinderboeken een visie geven op wat de goede en wat de slechte religie is.

Ten slotte zal ik kijken naar de omgeving en de wijze waarop de Nederlanders zich daar manifesteren. Hierbij worden vragen gesteld als: is er sprake van een militaire aanwezigheid of draait het om het nastreven van economische belangen? Of zijn de blanke personages in de kolonie omdat zij het brengen van beschaving nastreven? Daarnaast kijk ik, en dit komt eigenlijk logisch voort uit de andere aspecten, hoe de machtsverhoudingen tussen de Nederlanders en de inheemse bevolking liggen.

De bovenstaande vijf punten zijn de leidraad van deze scriptie. De acht kinderboeken uit de periode 1835 tot 1920 zullen hieraan getoetst worden om de ideologische boodschap te achterhalen. Opgemerkt moet worden dat het geen strikt gescheiden punten zijn. Zo zegt het feit dat de inheemse bevolking aan mensenroof en koppensnellen doet, niet alleen iets over haar mate van beschaving, maar ook over haar woeste, barbaarse aard. Alle punten hangen onderling dus nauw samen, waardoor er sprake kan zijn van overlap tussen twee of drie punten.

Hoofdstuk 2, De koloniale geschiedenis van Nederlands-Indië

‘Hier kan iets groots verricht worden.’²⁸ Met deze woorden omschreef Jan Pietersz. Coen, Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, het door hem in 1619 gestichte Batavia. Dit deed hij in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Deze in 1602 gestichte handelsonderneming had een monopoliepositie met de handel met Azië verkregen. Volgens Pietersz. Coen had Nederland met de nieuw verworven kolonie internationaal aanzien verworven. ‘Iedereen zal nu proberen ons te vriend te houden’, stelde hij.²⁹

Tot 1800 bestonden de belangrijkste activiteiten in Nederlands-Indië uit de handelswerkzaamheden van de VOC. Toen de onderneming in 1799 werd opgeheven, werden de koloniale activiteiten langzaam maar zeker uitgebreid. Er werd een nieuwe koers gevolgd: het bestuur in Indië moest gemoderniseerd en gecentraliseerd worden, waarbij ‘het vestigen van de Nederlandse soevereiniteit op Java’ tot de belangrijkste doelen behoorde.³⁰ Nadat de Engelsen vanaf 1811 kort de dienst hadden uitgemaakt in Indië, kreeg Nederland in 1814 de koloniale bezittingen weer terug. Hierna brak een lastige tijd aan: inheemse vorsten trachtten tijdens de overgang van Brits naar Nederlands bestuur hun zelfstandigheid te herstellen. Dit leidde tot conflicten, waar uit Mekka teruggekeerde hadji’s vaak aan het hoofd van stonden.³¹ Eén van die conflicten was de Java-oorlog, die van 1825 tot 1830 duurde. Gehoopt werd het Nederlandse gezag te breken, maar het omgekeerde resultaat werd bereikt: het Nederlandse koloniale bestuur vestigde zich definitief op Java.³²

Rond 1830 vertrok een relatief grote groep Nederlanders naar de kolonie. Deze mensen zouden zich echter niet permanent vestigen in Nederlands-Indië; de moeilijke leefomstandigheden maakten dat de kolonie voor hen slechts een tijdelijke verblijfplaats was.³³ Rond 1830 verschenen ook de eerste reisverslagen over Indië. Deze kwamen slechts een paar jaar nadat in 1826 het eerste kinderboek over de kolonie was uitgegeven.³⁴ Dit laat zien dat in Nederland de interesse voor de kolonie gewekt was.

De Java-oorlog resulteerde in een verdubbeling van de Nederlandse staatsschuld. Johannes van den Bosch was de aangewezen man om hier een oplossing voor te vinden. Als Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië stelde hij dat de kolonie een wingewest voor Nederland zou moeten

²⁸ Geciteerd in: F. van Oosterom, *De canon van Nederland – de vijftig vensters voor kinderen* (Amsterdam 2011) 40.

²⁹ Geciteerd in: *Ibidem*, 40.

³⁰ H.W. van den Doel, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996), 14.

³¹ *Ibidem*, 22.

³² *Ibidem*, 39.

³³ *Ibidem*, 36.

³⁴ Brantas, ‘Het staat er allemaal in’, 279.

zijn.³⁵ De belangen van de kolonie waren dan ook ondergeschikt aan die van het moederland. Van den Bosch voerde hierop tussen 1833 en 1837 het cultuurstelsel in. Dit hield in dat het koloniale bewind de eigenaar van alle grond op Java was geworden en dat een ieder die dit land verbouwde daarvoor pacht moest betalen. Dit nam niet de vorm van geld aan, maar van landbouwproducten die geschikt waren voor de export.³⁶ Het gouvernement werkte hiervoor nauw samen met inheemse vorsten en wist op deze wijze van Indië een winstgevende kolonie te maken.

Hoewel het cultuurstelsel voor grote winsten zorgde, was er ook kritiek op het beleid. In 1860 kwam het boek *Max Havelaar* uit, waarin Eduard Douwes Dekker schreef over de misstanden in Lebak. Daarmee oefende hij kritiek uit op de inheemse hoofden als essentieel onderdeel van het cultuurstelsel, maar het stelsel *an sich* liet hij met rust.³⁷ Toch zou er al spoedig een liberale wind gaan waaien, die een einde aan het cultuurstelsel zou maken. In 1866 werd het door Van den Bosch ontworpen stelsel beperkt tot enkel de suiker- en koffiecultuur en in 1870 werd het definitief afgeschaft. Vanaf dat moment werd het door de invoering van de Suiker- en Agrarische Wet voor particulieren mogelijk om een onderneming in Nederlands-Indië op te zetten.³⁸

Dat leidde er toe dat vanaf 1870 veel particulieren de reis naar de kolonie ondernamen. Omdat er nog weinig Europese vrouwen in Indië waren, was het gebruikelijk om als Europese man een inheemse huishoudster te nemen. Deze zogenaamde njai was in de praktijk 'veel meer dan een bediende'.³⁹ Uit deze relaties werden vaak kinderen geboren, de Indo-Europeanen. Op deze wijze kende de kolonie 'geen zuiver Europees, maar een 'Indisch' karakter'.⁴⁰ Deze tijd van inmenging staat ook wel bekend als 'tempo doeloe'. In 1920, vlak na de Eerste Wereldoorlog, kwam aan deze periode een einde. Er kwamen meer Europese vrouwen naar de kolonie, waardoor gemengde huwelijken steeds zeldzamer werden. Bovendien gingen de Europeanen afgezonderd van de inheemse bevolking leven. Hiermee raakte de koloniale samenleving haar 'Indische karakter' kwijt.

Eén van de langstlopende oorlogen in Nederlands-Indië was die in Atjeh. Lange tijd was dit gebied voor Nederland weinig interessant. Dit veranderde met de opening van het Suezkanaal in 1869, toen belangrijke scheepvaartroutes lang Atjeh liepen. Bovendien toonden andere koloniale mogendheden interesse in het gebied, waarop Nederland kenbaar wilde maken dat Atjeh een onmiskenbaar onderdeel van de Nederlandse archipel was.⁴¹ En zo trokken Nederlandse troepen in 1873 naar dit gebied, waar zij op hevig verzet stuitten. Het resultaat was een lange, bloedige oorlog, die pas in 1912 ten einde kwam.

³⁵ Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, 53.

³⁶ Ibidem, 53.

³⁷ Ibidem, 104.

³⁸ Ibidem, 110.

³⁹ Ibidem, 178.

⁴⁰ Ibidem, 180.

⁴¹ Ibidem, 127.

In *Max Havelaar* werd de Nederlandse bestuursambtenaar gepresenteerd als een brenger 'van recht, welvaart en beschaving'.⁴² Hierop reisden velen, aangestuurd door idealistische ideeën, naar de kolonie om de bevolking aldaar op te heffen. Het idee dat Nederland de plicht had om de inheemsers op te voeden, komt ook voor in het *Program van Beginselen* uit 1879 van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). Toch zou het nog even duren voordat het koloniale beleid deze richting ook daadwerkelijk op zou gaan. Dit gebeurde pas na de eeuwwisseling toen bekend werd dat de Javaanse bevolking gebukt ging onder grote armoede. Bovendien groeide de kritiek op het gewelddadige optreden van Nederland in de kolonie. Deze kritiek raakte vervolgens in een stroomversnelling toen in 1907 een oud-luitenant, onder het pseudoniem van Wekker, een boekje open deed over de in Nederlands-Indië begane excessen.⁴³ Het onderstaande fragment geeft een illustratie van het gewelddadige Nederlandse optreden, als de oud-luitenant een gewapend conflict tussen Nederlandse soldaten en inheemsers beschrijft:

De vrouwen, kinderen en weerloozen vluchtten in drommen in 'grootte, vierkante kuilen, in de hoop dekking te vinden tegen de projectielen uit onze karabijnen. Nu kregen de brigade-commandanten den last om beurten met hunne brigades van den wal te springen, naar die kuilen op te rukken, daar een salvo in af te geven en in een ren weer terug te loopen naar de wallen, omdat van af de wallen geen vuur gebracht kon worden in die kuilen. Sprongen enkelen in doodsangst uit de kuilen, dan stonden andere marechaussées klaar hen met hunne karabijnen op te vangen en zoo werden allen tot den laatste afgemaakt. Eén der brigade-commandanten vertelde ons na afloop: *Luitenant, mijn kerels maakten er gewoon een lolletje van*".⁴⁴

De door Wekker beschreven excessen maakten in Nederland grote verontwaardiging los. Duidelijk was dat Nederland niet op deze manier verder kon. Enkele jaren voor de publicaties van Wekker, was het koloniale bewind al een andere weg ingeslagen, namelijk die van de ethische politiek.

In 1901 werd een ARP-politicus minister van Koloniën en daarmee ging de ethische politiek van start. In Nederlands-Indië werd hierop geïnvesteerd in irrigatiewerken, onderwijs, gezondheidszorg, emigratie van Javanen naar buitengebieden en het ontwikkelen van de landbouw.⁴⁵ Hiermee werd getracht de inheemse bevolking dermate op te heffen dat zij op een dag in staat zou

⁴² Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, 148.

⁴³ Ibidem, 142.

⁴⁴ Wekker, 'Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh', *De Avondpost*, 1907, <http://home.iae.nl/users/arcengel/NedIndie/wekker.htm> (26 oktober 2014).

⁴⁵ Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, 159.

zijn zich zelf te kunnen besturen 'onder Nederlandse leiding en naar westers model'.⁴⁶ En daarmee was Nederland, in andere woorden, de koloniale gids van Indië geworden.⁴⁷

Tegelijkertijd met de komst van de ethische politiek ontstond er in de kolonie een politiek bewustzijn. In eerste instantie gingen de Europeanen aldaar meer inspraak eisen, gevolgd door de inheemse bevolking. In 1908 werd de eerste nationalistische beweging op Java opgericht, waarna er meer zouden volgen. Met name Sarekat Islam groeide uit tot een, hoewel de naam anders doet vermoeden, seculiere nationalistische massabeweging, die politieke eisen ging stellen.⁴⁸ Sommige ethische denkers stonden positief tegenover de komst van de nationalisten. Volgens hen was het de bevestiging dat met de ethische politiek de juiste weg was ingeslagen, Indisch zelfbestuur kwam immers dichterbij. Niet iedereen was echter enthousiast, zeker nadat in 1919 er rellen uitbraken waarbij ook Nederlandse slachtoffers te betreuren vielen. Onder leiding van Hendrik Colijn stelden de tegenstanders dat het koloniale gouvernement niet langer positief tegenover de nationalistische bewegingen mocht staan. Een conservatieve houding moest daarvoor in de plaats komen. En deze luidde dat Nederland een blijvende factor in Indië was en zou blijven zijn.⁴⁹ Dit betekende niet het einde van de ethische politiek, maar wel het einde van het streven naar Indisch zelfbestuur onder Nederlandse leiding. Deze koers zou tot 1942, het jaar waarin de Japanners de macht in Indië overnamen, gevoerd worden.

De grote lijnen van de geschiedenis van Nederlands-Indië laten zien dat de koloniale status-quo belangrijke veranderingen heeft doorgemaakt. In hoeverre lopen de acht onderzochte kinderboeken synchroon aan deze ontwikkelingen?

De VOC speelt in twee kinderboeken, *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe; Een geschiedkundig tafereel voor de Nederlandse jeugd* uit 1835 en *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen; Een boek voor onze Nederlandsche jeugd [van] Onkel Torn nageschreven* uit 1877, een belangrijke rol. In deze titels ondernemen de hoofdpersonen de gevaarlijke zeereis naar Indië om aldaar in dienst te treden van de Compagnie. Willem Ijsbrandsz, de hoofdpersoon in het vroegste boek dat in deze scriptie aan de orde komt, voert voor de VOC verschillende taken uit: 'zoowel tot aanvoer van ammunitie als levensbehoeften voor de vloten, welke hooger verspreid lagen, tot beveiliging van den koophandel, of om de muitelingen op de eilanden te bedwingen'.⁵⁰ De handel staat daarmee centraal in dit boek. Datzelfde geldt voor het verhaal over de kleermakersgezel,

⁴⁶ Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, 167.

⁴⁷ V. Kuitenbrouwer, 'Songs of an imperial underdog: imperialism and popular culture in the Netherlands, 1870-1960', in: J.M. MacKenzie e.a., *European Empires and the People. Popular Responses to Imperialism in France, Britain, the Netherlands, Belgium, Germany and Italy* (Manchester 2011) 111.

⁴⁸ Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde*, 207.

⁴⁹ Ibidem, 217.

⁵⁰ *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe; Een geschiedkundig tafereel voor de Nederlandsche jeugd* (Amsterdam 1835) 46.

Andreas Jekly. Hij krijgt de taak om de rust en het gezag in verschillende delen van de archipel te herstellen, ter bevordering van de handel. In beide verhalen is er wel contact met de inheemse bevolking, hoewel dit of in dienst staat van de handel of onvrijwillig is, bijvoorbeeld als Jekly in gevangenschap bij een Papoea-stam verblijft. Zowel Bontekoe als Jekly keren na hun tijd bij de VOC terug naar het thuisland. Dat komt overeen met het feit dat de kolonie tot het midden van de negentiende eeuw slechts een tijdelijke bestemming was voor veel Europeanen.

Nadat de VOC in 1799 ten onder was gegaan, werden de koloniale activiteiten uitgebreid. Het belangrijkste aspect daarvan was dat het gouvernement steeds meer kenbaar ging maken bij wie de soevereine macht lag. Daarmee kwam er ook meer bemoeienis met de inheemse bevolking. Dit element is terug te vinden in het boek *Lotgevallen van Willem Heenvliet; Vooral ook op Borneo en Bali; Voor jonge lieden bewerkt* uit 1851. Als de hoofdpersoon aankomt in Batavia, treedt hij in dienst van een schip dat de opdracht heeft op te treden tegen zeerovers. Dit staat uiteraard in dienst van de handel, maar laat ook zien dat de Nederlanders in dit verhaal al dan niet met geweld kenbaar willen maken bij wie het gezag ligt. Daarmee heeft dit boek zowel handels als militair karakter. En net als Bontekoe en Jekly keert ook Willem Heenvliet na zijn ontslag terug naar Nederland, wat in lijn is met die tijd.

Het militaire karakter is ook dominant in het boek *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust' of, Vertellingen hunne bewoners, gebruiken en levenswijze; Een leer-, lees- en prentenboek voor de jeugd* uit 1865. Hierin wordt verhaald over een Nederlands fort op het eiland Timor, een buitengebied van de archipel. Hoewel dit verhaal geschreven is in de tijd waarin het Cultuurstelsel al lang en breed was ingevoerd, wordt hier niet aan gerefereerd; het handhaven van het gezag en de rust rondom het fort staan centraal, niet de economische belangen in dit gebied. Dit kinderboek kwam vijf jaar later uit dan *Max Havelaar*, maar daar is weinig van te merken. Hoewel het werk van Douwes Dekker in Nederland voor grote beroering zorgde, wordt er in dit verhaal geen moeite gedaan om enigszins subtiel te zijn. Als de aanvallen op het fort definitief gestopt zijn, marcheert Hartsteen de binnenlanden van het eiland in om daar 'elken inboorling, dien men in handen kreeg, op staanden voet te fusilliseren en elken kampong in brand schieten liet, om door deze strenge maatregelen de bevolking tot onderwerping te dwingen.'⁵¹ Daarmee heeft dit boek een onmiskenbaar militair karakter, wat overeen komt met de andere hierboven besproken verhalen.

Naarmate de eeuwwisseling nadert, verandert er veel in de kolonie: meer particulieren vestigen zich in Nederlands-Indië, er is sprake van inmenging met de inheemse bevolking, de tijd van tempo doeloe, en de ethische gedachte wordt dominant. Deze elementen zijn ook terug te vinden in de kinderboeken. In *Johans avontuur. Een vertelling uit Indië* uit 1890, speelt de negenjarige Johan

⁵¹ G. van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust' of, Vertellingen over hunne bewoners, gebruiken en levenswijze; Een leer-, lees- en prentenboek voor de jeugd* (Leiden 1865) 17.

een hoofdrol. Samen met zijn ouders, broertje en zusje woont hij op Java, waar hij graag samenspeelt met de zoon van de inlandse bediende. Het verhaal heeft in tegenstelling tot de hierboven besproken boeken een burgerlijk karakter en past binnen de tijd van tempo doeloe, omdat de bedienden een onlosmakelijk deel van het huishouden zijn. Ditzelfde is het geval bij *De Canneheuveltjes; Een verhaal uit het Indisch kinderleven* uit 1912. Dit verhaal gaat over een Nederlands gezin dat op Soerabaia woont. De kinderen worden lange tijd opgevoed door een inlandse kinderjuffrouw, wat ook in lijn is met tempo doeloe.

De ethische gedachte, die in de tweede helft van de negentiende eeuw opkwam, is in twee kinderboeken terug te vinden. Het eerste is *Sidin en ik; Een reisje over Java* (1899) waarin beschreven wordt hoe de ik-persoon samen met een Javaanse matroos deserteert. Na een lange zwerftocht komen zij terecht bij een rijke Nederlandse planter. Hij woont met zijn gezin op Java en is zeer rijk geworden: 'meneer Riesberg leefde op een grooten voet en ik durf werkelijk niet te zeggen, hoeveel Javaantjes, mannen, vrouwen en kinderen hij wel in zijn dienst had.'⁵² Het gaat dus om een particuliere planter die een groot fortuin in de kolonie heeft verdiend, wat mogelijk is gemaakt door de Suiker- en Agrarische wet uit 1870. Meneer Riesberg vertelt tijdens een reisje aan de ik-persoon: 'De gewone Javaantjes in het binnenland zijn eigenlijk nog kinderen en wij Europeanen, die werkelijk zooveel van onze welvaart en rijkdom aan hen te danken hebben, moeten ze langzamerhand een goede opvoeding geven.'⁵³ Hierin is de voogdijgedachte dus al terug te vinden. Daarmee past dit boek enerzijds binnen de periode waarin particuliere planters fortuin zich vestigden in de kolonie en anderzijds binnen de tijd waarin er anders naar de inheemsen gekeken werd vanuit de ethische gedachte.

Het jongste boek uit deze scriptie, met de titel *Het Zeerooversjongetje* (1920), is het tweede boek waarin de ethische gedachte terug te vinden is. Het verhaal gaat over Bo, een inheems jongetje dat op een dag geroofd wordt. Hij komt terecht op een eiland waar ook een Nederlands gezin woont, dat zich om hem bekommert. De vader van het gezin is dokter en dominee en probeert de inheemse bevolking van het eiland op te voeden. Hij leert hen uit de Bijbel en verbiedt hen mensenroof. Als hij tijdens een preek verwijst naar de periode waarin de bevolking nog wel mensen roofde, stelt hij dat die mensen 'nog niet zoo verstandig als gij zijt'.⁵⁴ Pas nadat er blanke sturing heeft plaatsgevonden, is de mensenroof in dit dorp ten einde gekomen én zijn deze mensen verstandig geworden. Daarmee heeft kolonialisme hier de vorm van het opvoeden van de inheemse bevolking en dat hoort onmiskenbaar thuis in de periode van de ethische politiek.

⁵² A. Werumés Buning, *Sidin en ik; Een reisje over Java* (Amsterdam 1899) 72.

⁵³ Ibidem, 106.

⁵⁴ M. van Zeggelen, *Het zeerooversjongetje* (Den Haag 1920) 75.

Ten slotte is er nog een belangrijk element uit de koloniale geschiedenis dat in de kinderboeken terug te vinden is, te weten het nationalisme. Hoewel Van den Doel stelt dat de Indonesische nationalistische beweging pas aan het begin van de twintigste eeuw ontstond, toont het al eerder besproken boek *Johans avontuur. Een vertelling uit Indië* uit 1890 aan dat voor die tijd ook al nationalistische gevoelens leefden. Johan beseft door zijn omgang met de bedienden dat hij liever Javaan dan Nederlander is. In een poging aan zijn ouders te ontsnappen, laat hij zich verleiden door de mooie beloftes van de hadji, die in werkelijkheid slechte bedoelingen heeft. Hier wordt gerefereerd aan het Indonesisch nationalisme: 'Want de Hadji had groote plannen, hij haatte de Hollanders en wilde niets liever dan hen uit Indië verdrijven.'⁵⁵ Hiermee wordt niet alleen gerefereerd aan het nationalisme, maar ook naar het feit dat hadji's niet altijd even positief gezien werden. In de eerste helft van de negentiende eeuw waren er verschillende opstanden in de kolonie geweest, waar een hadji vaak aan het hoofd van had gestaan. Om deze reden stond het gouvernement wantrouwend tegenover deze gelovigen, en dit lijkt de reden te zijn waarom hadji's in kinderboeken nog wel eens de rol van *bad guy* vervullen. Ook in het verhaal *Sidin en ik* wordt de hadji weinig positief beschreven: hij wordt omschreven als 'vrij vies en onoogelijk' en is zeer inhalig.⁵⁶

De belangrijkste ontwikkelingen uit de koloniale geschiedenis zijn veelal terug te vinden in de kinderboeken. De eerste vier verhalen hebben betrekking op de periode van de Verenigde Oost-Indische Compagnie of net daarna. Daarmee hebben deze verhalen in de eerste plaats een handels of militair karakter: de belangrijkste taak van de hoofdpersoon is het beschermen van de handel of het handhaven van de orde in de archipel. Tevens vestigen deze personen zich niet permanent in de kolonie, maar keren na de gedane werkzaamheden weer terug naar het geboorteland. Hoewel deze boeken geschreven zijn tussen 1835 en 1877, vormen ze een goede afspiegeling van de tijd voor 1850.

Naar mate de eeuwwisseling nadert, wordt het burgerlijke karakter echter dominant in de kinderboeken. De hoofdpersonages zijn allemaal jonge mensen die al dan niet met hun ouders in Nederlands-Indië wonen en in nauw contact staan met de inheemse bevolking, veelal doordat de bediendes intensief betrokken zijn in de huishouding of bij de opvoeding. In twee boeken wordt de rol van *bad guy* vervuld door die van de hadji, die tijdens veel opstanden aan het hoofd stond. De particuliere planter komt in één boek naar voren, terwijl de voogdijgedachte in twee verhalen te vinden is.

Daarmee lopen de boeken redelijk synchroon aan de koloniale geschiedenis, hoewel wel opgemerkt moet worden dat het enige tijd lijkt te duren voordat belangrijke ontwikkelingen in de

⁵⁵ M. van Java, *Johans avontuur. Een vertelling uit Indië* (Baarn 1890) 44.

⁵⁶ *Ibidem*, 39.

kinderboeken terug te vinden zijn. Het meest illustrerend daarvoor is dat de ethische politiek pas in het verhaal uit 1920 expliciet naar voren komt, bijna twintig jaar nadat de voogdijgedachte de koers in de kolonie bepaalde. Opmerkelijk is ook dat het cultuurstelsel nergens expliciet terug te vinden is. Wellicht zijn dit onderwerpen die door de auteurs als oninteressant voor kinderen gehouden werden. Een andere verklaring kan zijn dat die belangrijke ontwikkelingen wel degelijk in de kinderboeken te vinden zijn, maar dat dit op minder expliciete wijze is. Een puntsgewijze analyse per boek, wat in het volgende hoofdstuk aan de orde komt, kan daar antwoord op geven.

Hoofdstuk 3, Analyse

In dit hoofdstuk zullen de acht Nederlands-Indische kinderboeken aan de hand van de vijf punten geanalyseerd worden. Omdat het niet in het bereik van deze scriptie ligt om deze boeken tot in detail te analyseren, zijn alleen de meest sprekende passages gekozen. Daarmee is dit geenszins een volledige analyse, maar het toont wel aan welke ideologische boodschap in kinderboeken verscholen zit en hoe deze zich in de loop der tijd ontwikkeld heeft. Ook geeft het antwoord op de vraag of deze boeken de koloniale verhoudingen als vanzelfsprekend presenteerden.

Uiterlijke of materiële kenmerken

Voor veel kinderen in de negentiende en twintigste eeuw was Nederlands-Indië een plek die enkel bestond op de wereldkaart of in boeken. En om kinderen iets te vertellen over deze plek, is er in alle kinderboeken een beschrijving te vinden van haar bevolking en levenswijze. Daarbij wordt steeds benadrukt dat inheemsen op vele vlakken verschillen van Nederlanders.

In het vroegste boek, *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe* (1835), komt de hoofdpersoon tijdens zijn reis verschillende inheemse volken tegen. Het eerste volk dat op zijn pad komt, is volgens Bontekoe zeer vriendelijk en gastvrij. Om de vriendschap te vieren, nodigt de kapitein deze mensen uit om samen wijn te drinken. 'Toen Bontekoe hen eens wilde onthalen en uit eenen grooten zilveren beker wijn te drinken gaf, bleek hunne onkunde klaar, want zij staken er bijna heel het hoofd in'.⁵⁷ Hiermee worden deze mensen als dom afgeschilderd, maar ook als hoogste eenvoudig en onontwikkeld, want zij kennen immers voor Nederlanders doodnormale gebruiksvoorwerpen niet. Materieel gezien lopen deze inlanders dus ver achter. Verderop in het verhaal, als Bontekoe aan is gekomen op Sumatra, ontmoet hij weer enkele inheemsen. Ditmaal wordt een beschrijving van hun uiterlijk gegeven: 'hunne aangezichten onvriendelijk' en een stem die 'barbaars klonk'.⁵⁸ Hiermee ontstaat een negatief beeld: deze mensen zien er woest en onvriendelijk uit.

Ook in het tweede boek, *Lotgevallen van Willem Heenvliet* (1851) worden de inheemse bevolking, haar leefwijze en bezittingen weinig positief beschreven. Javanen hebben volgens het boek 'zwarte, diep ingedrukte oogen, eenen korten, stompen, ingedrukten breedten neus, de bovenliep iets gebogen, en den anders welgevormden mond door het afwijken en zwartverven der tanden en het kaauwen van siri en tabak misvormd'.⁵⁹ Met andere woorden: Javanen zijn niet erg aantrekkelijk. Daar komt ook nog bij dat ze praktisch naakt door het leven gaan. De bezittingen van

⁵⁷ *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe*, 16.

⁵⁸ *Ibidem*, 37.

⁵⁹ Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, 58-61.

de inlanders zijn volgens het boek 'even eenvoudig als hunne kleding'; hun vaartuig is 'slechts van eenen uitgeholden boom gemaakt'.⁶⁰ Hoewel er in het verhaal geen beschrijving gegeven wordt van de Nederlandse schepen, lijkt het logisch dat deze meer dan enkel boomstammen zijn, waarmee de Nederlanders materieel gezien superieur zijn.

Dat de gebruiksvoorwerpen van de inheemsen nogal simpel zijn, komt ook in het boek *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust* (1865) naar voren. In het verhaal wordt beschreven hoe het fort door inlanders wordt aangevallen. Deze hebben echter geen schijn van kans: met speer en kris kunnen zij niets beginnen tegen de geweren van de Nederlanders.⁶¹ Ook hier zijn de Nederlanders materieel gezien superieur. Er wordt in dit boek geen uitgebreide beschrijving van het uiterlijk van de inheemse bevolking gegeven. Enkel wordt opgemerkt dat het 'naaktvoetige kerels' zijn.⁶² Omdat zij op blote voeten lopen en omdat zij beschikken over primitieve wapens, ontstaat het beeld van onontwikkelde, eenvoudige mensen.

Ook in *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen* (1877) valt te lezen dat inheemsen over weinig geavanceerd materiaal beschikken. Zij hebben 'lansen, bogen, pijlen en ook schilden, waarmede zij echter tegen de Hollanders met hunne musketten zoo veel niet uitrichten kunnen'.⁶³ Bovendien is het eten met mes en vork hen volstrekt onbekend: 'toen deze schotel midden in den kring gezet was, tastte het opperhoofd dadelijk met zijne bruine hand in de heete rijst'.⁶⁴ Door deze beschrijvingen komen de Nederlanders op materieel gebied als superieur uit de bus. In het verhaal wordt er van het uiterlijk van de inheemse bevolking van Nederlands-Indië geen

Afbeelding 1: 'Onderwijl had de boot een goeden afstand afgelegd', Kwanga zit met een ontbloot bovenlijf voor Andreas

uitgebreide beschrijving gegeven. Er is echter één uitzondering. Als de hoofdpersoon gered wordt door een jonge Papoea vrouw, met de naam Kwanga, volgt er een uitgebreide omschrijving: 'De slanke wasdom en de fraaie vormen van het jonge meisje onderscheidden haar gunstig van alle andere vrouwen. Een snoer roode koralen omsloot haar blooten hals en stak scherp af tegen de lichtbruine

⁶⁰ Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, 49.

⁶¹ Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust*, 10.

⁶² Ibidem, 5.

⁶³ J.J.A. Goeverneur, *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen; Een boek voor onze Nederlandsche jeugd [van] Onkel Torn nageschreven* (Leiden 1877) 81.

⁶⁴ Ibidem, 87.

huid.⁶⁵ Op de bijbehorende prent wordt Kwanga afgebeeld met ontbloot bovenlijf. Zij wordt hiermee op een seksuele manier gepresenteerd, wat overeenkomt met het punt *seksualization*, dat onderdeel is van het onderzoek van de eerder aangehaalde Auerbach. Hij stelt dat ‘women were often turned into attractive and exotic objects’.⁶⁶ Hierdoor worden vrouwen als vruchtbaar en beschikbaar neergezet, wat symboliek is voor de manier waarop de kolonie in het thuisland gepresenteerd werd.⁶⁷

In het boek *Johans avontuur* (1890) wordt verteld dat Johan eigenlijk liever een Javaans kind zou willen zijn, omdat het simpele leven hem aantrekkelijker lijkt. Javaanse kinderen mogen op blote voeten lopen en hoeven geen buisje aan, en hier is Johan jaloers op.⁶⁸ Hieruit blijkt dat inheemse kinderen zeer eenvoudig gekleed zijn, zeker in vergelijking met de Nederlandse jeugd. Wanneer Johan aan zijn bediendes vertelt dat hij liever Javaan wil zijn, houden zij hem een spiegel voor: ‘als u Javaan was, zou u heel andere ouders hebben. Geen mooie njonja (dame).’⁶⁹ Dit opent het jongetje de ogen: ‘Dat vond hij toch al te kras: zijn mooie, bleeke mama en zoo’n bruine leelijke vrouw als Mingoe’s moeder, dat verschil was toch wat te groot’.⁷⁰ Het uiterlijk van een blanke vrouw is dus mooier dan dat van een inheemse vrouw, die zonder aarzelen als lelijk omschreven wordt.

Het uiterlijk van de inheemse bevolking wordt ook in *Sidin en ik* (1899) niet erg positief beschreven. De ik-persoon stelt dat zijn Javaanse reisgezel, Sidin, ‘eigenaardig geelachtig bruin’ is.⁷¹ Zijn neus ‘behoorde niet tot de soort, die men in Holland mooi noemt, het was iets dat aan een mopsneus deed denken, met nogal wijde neusgaten’.⁷² Met andere woorden: Javanen zijn niet erg knap. Naast het uiterlijk is ook de inrichting van de Javaanse huizen niet in orde. Deze zagen er ‘ontegengesteld hoogst eenvoudig uit’, aldus de ik-persoon.⁷³ De muren zijn van bamboe, er is geen meubilair en er wordt met de handen gegeten. De Javanen beschikken dus niet over bepaalde gebruiksvoorwerpen die zo normaal voor Nederlanders zijn. Hiermee ontstaat het beeld dat het eenvoudige, onontwikkelde, lelijke mensen zijn.

In het boek *De Canneheuveltjes* (1912) bezoekt Fritsje de woning van de moeder van zijn baboe in de kampong. Het jongetje kijkt zijn ogen uit, want het ziet er nogal anders uit dan bij hem thuis. Het huisje ‘bestond eigenlijk maar uit één ruime kamer met een aarden vloer. De meubels stonden je niet in den weg, er was niet veel anders dan een slaapbank en een laag tafeltje.’⁷⁴

⁶⁵ Goeverneur, *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen*, 91.

⁶⁶ Auerbach, ‘Art, Advertising, and the Legacy of Empire’ 9.

⁶⁷ Ibidem, 12.

⁶⁸ Van Java, *Johans avontuur* 10.

⁶⁹ Ibidem, 13.

⁷⁰ Ibidem, 13.

⁷¹ Weruméus Buning, *Sidin en ik*, 11.

⁷² Ibidem, 11,12.

⁷³ Ibidem, 41.

⁷⁴ E. Ovink-Soer, *De Canneheuveltjes; Een verhaal uit het Indisch kinderleven* (Den Haag 1912) 23.

Geeten wordt er met de handen, want bestek is er niet. De kinderen in de kampong hadden 'niet veel anders aan 't lijf dan bonte kralen armbanden om polsen en enkels'.⁷⁵ Omdat er in het huisje geen bestek en nauwelijks meubilair is, en omdat de kinderen nagenoeg naakt rondlopen, wordt wederom een eenvoudig beeld van de inheemse bevolking geschetst.

Ook in het laatste boek, *Het Zeerooversjongetje* (1920) wordt gesteld dat de inheemsen praktisch naakt door het leven gaan: 'Vader liep voorop in zijn wit linnen pak tusschen al die donkere half naakte inlanders in'.⁷⁶ Hiermee wordt het verschil sterk benadrukt: de blanke steekt letterlijk af tegen ontblote, gekleurde inheemsen. In het verhaal worden verder geen beschrijvingen van het uiterlijk en de materialen van de inheemse bevolking gegeven. Op één plek in het verhaal wordt wel het huis van de blanke familie in het dorp beschreven. Dit is volgens het boek 'netter, hooger en grooter' dan de andere gebouwen in het dorp.⁷⁷ Hieruit kan worden opgemaakt dat de huizen van de inheemsen kleiner zijn en er een stuk minder goed uitzien. Op materieel gebied zijn de Nederlanders dus superieur aan de inheemsen.

In alle boeken wordt benadrukt dat het bezittingen van de inheemse bevolking zeer eenvoudig zijn: zij eten niet van borden, gebruiken geen bestek, hebben weinig meubelen in hun huis en dragen weinig kleren en geen schoenen. In de boeken uit 1865 en 1877 wordt vermeld dat het wapenarsenaal van de inlanders niet veel voorstelt in vergelijking met dat van de Nederlanders. Hieruit komt naar voren dat de Nederlanders materieel superieur zijn. Het uiterlijk van de inheemsen wordt in vijf kinderboeken beschreven. Nagenoeg alle beschrijvingen zijn negatief van aard: het zijn lelijke woeste mensen. Ook al wordt het uiterlijk van de Nederlanders niet besproken, logischerwijs kan gesteld worden dat zij er beter uit zien dan de inheemsen. De enige uitzondering is Kwanga, de jonge vrouw uit de Papoea-stam, die in *De avonturen van een kleermakersgezel in vierwereldeelen* op een seksuele wijze wordt beschreven. Hiermee komt zij als vruchtbaar en beschikbaar naar voren, precies op dezelfde wijze als de kolonie vaak in het thuisland gepresenteerd werd.

De beschrijving van het uiterlijk en materiaal van de inlanders heeft geen noemenswaardige ontwikkeling doorgemaakt. In alle boeken zijn negatieve beschrijvingen te vinden, die in de loop der tijd niet van aard veranderen. Deze beschrijvingen zijn als een negatieve afspiegeling waaraan Nederland zichzelf kon vergelijken en vervolgens kon concluderen dat het beter en verder was dan de inheemse bevolking van Nederlands-Indië. Dit is onderdeel van de ideologische boodschap waarmee de koloniale verhoudingen in kinderboeken als vanzelfsprekend gepresenteerd werden.

⁷⁵ Ovink-Soer, *De Canneheuveltjes*, 25.

⁷⁶ Van Zeggelen, *Het zeerooversjongetje*, 103.

⁷⁷ Ibidem, 47.

Nederlanders stonden materieel gezien immers boven de inlanders en hadden daarmee de middelen om die laatste te overheersen.

Karaktereigenschappen

Naast het uiterlijk wordt in de kinderboeken ook een beschrijving van het innerlijk of het karakter van de inlander gegeven. Elk verhaal kent goede en slechte personages. In deze koloniale kinderboeken zijn de goede personages vaak het voorbeeld van de ideale Ander: de gezagsgetrouwe, onderdanige inlander, precies zoals het koloniale bewind het graag heeft. De *bad guys* worden gepresenteerd als de slechte Ander: de inlander die zich verzet, opstandig is of op een andere manier een bedreiging voor het gezag vormt.

Kapitein Bontekoe komt in het boek *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe* uit 1835 verschillende inheemse volken tegen. Zo was daar het volk dat, zoals al eerder beschreven, nog nooit een drinkbeker had gezien, waarop deze mensen ‘bijna heel het hoofd’ er in staken ‘even als de beesten in eener emmer’.⁷⁸ Deze inheemsen worden daarmee als dom afgeschilderd, maar zijn volgens Bontekoe, die vriendschap met hen wil sluiten, wel degelijk zeer vriendelijk en gastvrij. Dat staat in schril contrast met de inheemsen op Sumatra. De mannen van Bontekoe worden in een hinderlaag gelokt en daarop ‘kwamen wel driehonderd gewapende inwoners van achteren uit een bosch loopen, en schenen voornemens, hun den weg naar de boot af te snijden en dan te overvallen en te vermoorden.’⁷⁹ Tijdens dit voorval worden zestien Nederlandse mannen ‘doorboord en nedergehouden’.⁸⁰ Dit volk komt daarmee als kwaadaardig en gewelddadig naar voren. In dit boek wordt de bevolking van Sumatra gepresenteerd als de slechte Ander, tegenover het domme, maar gastvrije volk dat wordt neergezet als de ideale Ander. De Nederlanders zijn bereid vriendschap te sluiten als de inheemse bevolking hen gastvrij en vriendelijk ontvangt. De boodschap is hier duidelijk: als inlanders zich positief en gastvrij opstellen tegenover de koloniale macht hebben zij hier niets van te vrezen.

In *Lotgevallen van Willem Heenvliet* (1851) wordt een negatieve beschrijving van het karakter van de Javaan gegeven. Dit zijn ‘eenvoudige lieden’, die ‘traag, jaloersch en wraakgierig’ zijn.⁸¹ De Javaanse zeerovers in het verhaal zijn echter nog een stapje erger. Als het schip waarop Willem vaart een roversboot in het vizier krijgt, proberen de rovers hun vaartuig lichter te maken, in de hoop te ontsnappen. Daarvoor gooien zij ‘ook eenige door hen geroofde inlanders, die aan handen en voeten

⁷⁸ *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe*, 16.

⁷⁹ *Ibidem*, 39.

⁸⁰ *Ibidem*, 39.

⁸¹ Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, 58-61.

gebonden bij hen aan boord lagen, in zee, terwijl zij die, welke zich aan boord wilden vasthouden, met klewanghouwen onbarmhartig de handen afkapten.⁸² Hiermee ontstaat het beeld dat dit zeer barbaarse, kwaadaardige mensen zijn. De beschrijving die verderop in het verhaal gegeven wordt van de nobele wilden steekt hier sterk tegen af. Deze mensen leven 'vooral in de binnenlanden, waar zij nog weinig verkeer met vreemde volken, bijzonder met de bedorvene Chinezen hebben gehad, zijn de zeden der bevolking zeer eenvoudig.'⁸³ Toch wordt deze nobele wilde niet als ideale Ander gepresenteerd. Die rol is weggelegd voor de inlander die warme gevoelens voor Nederland heeft. Tijdens een tocht komt Willem een inlandse man tegen, die zich uitgaf 'voor een getrouw aanhanger van de Nederlandsche regering, en, om dit te bewijzen, liet hij onzen landgenoot eenen ring aan zijnen vinger zien, waarin een tienguldenstukje, met het portret van koning Willem I naar boven, gezet was.'⁸⁴ Daarmee staat deze getrouwe onderdaan als ideale Ander tegenover de woeste, Javaanse rover als slechte Ander. De boodschap lijkt te zijn getrouwe, inlanders kunnen rekenen op een vriendelijke behandeling van het Nederlandse bewind, terwijl de rovers keihard voor hun daden gestraft worden. Alle Javaanse zeerovers werden namelijk door de Nederlanders met 'welgemikte gewerschoten' naar de bodem van de zee gestuurd.⁸⁵

De woeste, gewelddadige aard van de inlanders komt ook in *Timor, Sumatra en Bornea's Westkust* (1865) naar voren. In dit verhaal heeft kapitein Hartsteen een inlandse huishoudster, Leila,

Afbeelding 2: 'Heer vergeef uw dienaress', Leila met kapitein Hartsteen

in huis. Zij is te weten gekomen dat de mensen in haar kampong een aanslag op het fort beramen. Dit komt voort uit 'den ingekankerden haat der inboorlingen' jegens de blanken.⁸⁶ Tegenover het kwaadaardige karakter van de inlanders wordt Leila als onschuldig meisje gepresenteerd. Dit gebeurt doordat kapitein Hartsteen haar op zeer kinderlijke wijze toespreekt: 'Leila is heel lang uitgebleven en nu bang voor knorren?'⁸⁷ Zij wordt op een enigszins infantiele wijze neergezet, maar is ondanks dat toch de ideale Ander. Zij besluit de mensen in haar kampong te verraden en Hartsteen te vertellen over plannen voor de aanslag. Daarbij verkiest zij 'het leven van de blanke

⁸² Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, 85.

⁸³ Ibidem, 61.

⁸⁴ Ibidem, 232, 233.

⁸⁵ Ibidem, 87.

⁸⁶ Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust*, 1.

⁸⁷ Ibidem, 2.

vreemdelingen boven het geluk van haar volk.⁸⁸ Leila is trouw aan de Nederlanders, terwijl de mensen in haar kampong de wapens willen opnemen tegen de koloniale bezetter. Ook hier luidt de boodschap dat dit opstandige gedrag niet geaccepteerd wordt: de aanval wordt neergeslagen en de gevangen genomen inlanders worden opgeknoopt. Leila wordt door Hartsteen beloond voor haar goede daad: haar familie wordt gespaard.

Ook in het boek *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen* uit 1877 is een inlandse jonge vrouw, die uit een barbaarse familie komt, de ideale Ander. De hoofdpersoon Andreas Jekly wordt tijdens één van zijn reizen gevangen genomen door een Papoea stam, die volgens het verhaal 'op den laagsten trap van beschaving' staan.⁸⁹ Dit is een Sociaal-Darwinistisch element, aangezien er gesteld wordt dat sommige bevolkingsgroepen hoger op de trap van ontwikkeling staan dan anderen. Het spreekt voor zich dat de blanken boven de Papoea's staan. Jekly is dus gevangen en wacht op het moment dat de Papoea's hem op zullen eten. Hij wordt echter gered door een jonge vrouw met een zeer kinderlijk taalgebruik: 'Ik ben Kwanga, de dochter van mijn vader en van mijne moeder (...) Kwanga heeft medelijden met u.'⁹⁰ Net als Leila in het vorige verhaal keert Kwanga zich af van haar familie. Zij besluit Jekly te redden van haar kannibalistische familie, die in dit verhaal wordt afgeschilderd als de slechte Ander. Haar stamgenoten hebben volgens het verhaal een 'bloeddorstigen aard' en worden daarom ook wel omschreven als 'de zwarte duivels'.⁹¹ De kinderlijke, maar behulpzame Kwanga is in dit verhaal dus de ideale Ander, terwijl haar barbaarse, kwaadaardige familie gepresenteerd wordt als de slechte Ander.

Johans avontuur (1890) gaat over het gelijknamige jongetje, dat het liefst Javaan wil zijn. Als hij dit aan zijn bedienden verteld, reageren deze verbaasd: 'Een blanke is toch veel meer waard dan een Javaan?'⁹² Hieruit spreekt het Sociaal-Darwinisme. Johan heeft regelmatig behoorlijke driftaanvallen, wat zijn ouders tot wanhoop drijft. 'Hij wordt hoe langer hoe inlandscher. Hij heeft niet het minste plezier in leeren, zijn grootste genot is met de Javanen om te gaan en hij leert allerlei leelijke dingen van hen', klaagt zijn moeder.⁹³ Hiermee wordt het wangedrag gewijd aan het feit dat hij zich 'inlandser' gaat gedragen. Dit betekent dat de negatieve kenmerken van Johans gedrag verbonden worden met de karaktereigenschappen van een inlander. Toch is er één inlander in het verhaal die duidelijk wordt afgeschilderd als de slechte Ander, te weten de hadji. Deze man, 'met bloed belopen' ogen die 'flikkerden van haat', ontvoert Johan, omdat hij het jongetje wil inzetten

⁸⁸ Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust*, 5.

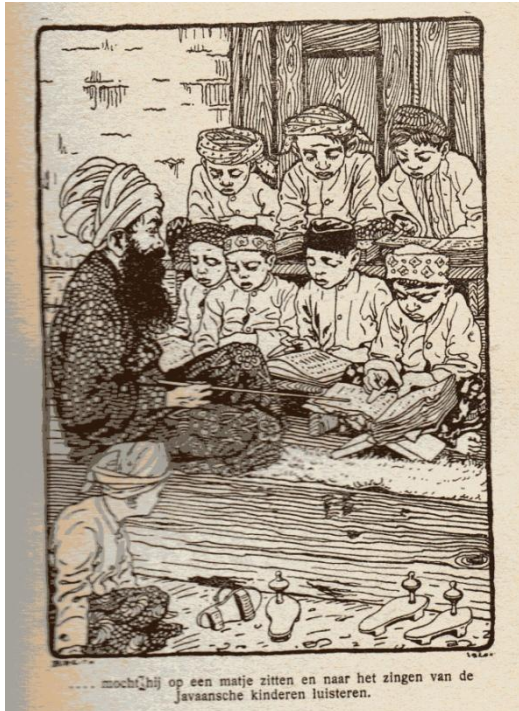
⁸⁹ Goeverneur, *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen*, 86.

⁹⁰ Ibidem, 90.

⁹¹ Ibidem, 103.

⁹² Van Java, *Johans avontuur*, 10.

⁹³ Ibidem, 21.

Afbeelding 3: '... mocht hij op een matje zitten en naar het zingen van de Javaansche kinderen luisteren', Johan in gevangenschap bij de hadji

tegen zijn strijd tegen de Nederlanders.⁹⁴ Hij houdt Johan tegen zijn wil in vast en verzet zich tegen het Nederlandse bestuur, en dit maakt van hem de slechte Ander. Hier tegenover staat Birin, een inheems jongetje dat Johan helpt te ontsnappen uit de klauwen van de hadji. Niet alleen maakt dat van Birin de ideale Ander, hij koestert ook nog warme gevoelens tegen de Nederlanders: 'Ik houd veel van de Hollanders', zo stelt hij.⁹⁵ Niets liever wil hij 'bij de blanke dienen'.⁹⁶ Hij is behulpzaam en loyaal naar de Nederlanders en daarmee wordt hij gepresenteerd als de ideale Ander.

In het boek *Sidin en ik* (1899) wordt een uitgebreide beschrijving gegeven van het innerlijk van

de Javanen, die in het verhaal steevast 'Javaantjes' genoemd worden. Gesteld wordt dat zij zeer bijgelovig zijn, wat hen 'kinderlijke, eenvoudige aanbidders' maakt.⁹⁷ Ook op het gebied van amusement zijn de Javanen enigszins kinderlijk: 'hij gaat zich meer te buiten aan allerhande snoeperijen, dan wel aan het drinken van bitter of jenever'.⁹⁸ Waar een Nederlander zich dus vermaakt met sterke drank, kiest een Javaan liever voor snoepgoed, zoals ook een kind zou doen. Als de ik-persoon in het verhaal na lange tijd onder de Javanen te hebben doorgebracht terecht komt bij een Nederlandse planter, merkt hij op: 'Ik was nu in eens weer tot een 'heer' gepromoveerd'.⁹⁹ Dit bevestigt dat Javanen als kinderen zijn. Nadat de ik-persoon lange tijd met hen heeft opgetrokken, is hij zich op dezelfde manier gaan gedragen. Vanaf het moment dat hij zich weer onder de Nederlanders bevindt, wordt hij weer een 'heer', oftewel volwassen. Sidin, de reisgezel van de ik-persoon, is Javaans. Hij komt naar voren als de ideale Ander, want hij is van 'het echte en goede soort' en is tijdens de reis zeer behulpzaam.¹⁰⁰ De hadji beschikt over vele negatieve eigenschappen, hij is 'vies en onoogelijk' en zeer inhalig.¹⁰¹ Hij lijkt in het verhaal de rol van slechte Ander te vervullen, hoewel hij in het verhaal zich niet verzet tegen het Nederlandse bestuur. De hadji wordt gepresenteerd als gewoon een slecht man.

⁹⁴ Van Java, *Johans avontuur*, 44, 67, 110.

⁹⁵ Ibidem, 85.

⁹⁶ Ibidem, 77.

⁹⁷ Weruméus Buning, *Sidin en ik*, 38.

⁹⁸ Ibidem, 56.

⁹⁹ Ibidem, 77.

¹⁰⁰ Ibidem, 11.

¹⁰¹ Ibidem, 39.

Als de kinderen in het boek *De Canneheuveltjes* (1912) zich inleven in het zogenaamde tournéespel, waarbij de koloniale verhoudingen worden nagespeeld, wordt goed duidelijk wie de ideale en wie de slechte Ander is. De inheemse vorsten in het spel trachten de Nederlandse bestuursambtenaren zo correct mogelijk te behandelen: ‘met gepasten eerbied, door neer te hurken en een sembah (Indisch begroetingsgebaar) te maken’.¹⁰² Daarop zegt de Nederlandse regent: ‘U mag wel gaan zitten (...) U weet tenminste, hoe het behoort.’¹⁰³ Beleefdheid en onderdanigheid tekenen het karakter van de ideale Ander. Daar tegenover staan de inlanders die in het spel weigeren belasting aan het gouvernement te betalen. Als de regent en controleur de inheemse stam tot de orde willen roepen, worden zij door gevangen genomen. Hierop roept een van de inheemsen: ‘k zie ’t heele Besuur al aan dezen boom bengelen.’¹⁰⁴ Het niet nakomen van de regels wordt in het spel echter zwaar bestraft: uiteindelijk sterven alle opstandelingen de verdrinkingsdood. Hiermee wordt duidelijk dat er zware straffen staan op het opstandige gedrag van de slechte Ander, terwijl onderdanig en vriendelijk zijn tegen het Nederlandse bestuur beloond wordt.

Ten slotte is er nog het boek *Het Zeerooversjongetje* uit 1920. Bo wordt samen met de kinderen uit zijn dorp geroofd door de kimalaha, het hoofd van de rovers, die als de slechte Ander gepresenteerd wordt. Hij neemt de ontvoerde kinderen mee naar zijn dorp, waar ook een Nederlands gezin woont. De vader van het gezin leert de mensen uit het dorp uit het ‘Grote Boek’, oftewel de Bijbel. Het feit dat dit niet bij naam wordt genoemd, geeft een kinderlijk beeld van de mensen in het dorp. Blijkbaar is het woord ‘Bijbel’ te moeilijk. Dit kinderlijke wordt nog versterkt doordat Bo zegt, nadat hij enige lessen van de blanke man gekregen heeft, dat hij ‘opeens een mensch was geworden’.¹⁰⁵ Voordat Bo terecht kwam bij het blanke gezin en leerde over het christelijke geloof, was hij nog een kind, maar daarna werd hij mens. Dit maakt Bo de ideale Ander: niet omdat hij, zoals in de vorige verhalen het geval was, bereid was de Nederlanders te helpen of omdat hij onderdanig is, maar omdat hij open staat voor hun ideeën. Hij leert van hen over het christendom en past dit ook toe. Dat past binnen de ethische gedachte, waarin Nederlanders de inheemse bevolking wilden opheffen. En daarmee lijkt de boodschap te zijn veranderd: de ideale Ander is ontvankelijk voor hetgeen de Nederlanders hem of haar leren.

In alle kinderboeken wordt een beeld geschetst van het innerlijk van de inheemse bevolking, waarbij naar voren komt wie de ideale en wie de slechte Ander is. De *bad guy* is in veel boeken de persoon die het Nederlandse gezag ondermijnt of teniet wil doen. De ideale Ander is in bijna alle gevallen een

¹⁰² Ovink-Soer, *De Canneheuveltjes*, 41.

¹⁰³ Ibidem, 41.

¹⁰⁴ Ibidem, 48.

¹⁰⁵ Van Zeggelen, *Het zeerooversjongetje*, 84.

domme, kinderlijke inlander, die tevens vriendelijk, gastvrij, behulpzaam en onderdanig is. In het laatste boek, dat in 1920 uitkwam, dus ruim nadat de ethische gedachte was doorgedrongen tot het koloniale beleid, verandert dit. De ideale Ander is diegene die ontvankelijk is voor de hetgeen de Nederlanders hem of haar aanleert. Daarmee lijkt sprake te zijn van een verandering: van onderdanige inlander naar een leergierige inlander.

Tegen zowel de achtergrond van de domme, vriendelijke inheemse als de woeste, gewelddadige inlander kunnen de Nederlanders zich presenteren als rationeel en ontwikkeld. Bovendien kunnen zij zich neerzetten als goede, rechtvaardige overheersers. Vriendelijke inlanders kunnen rekenen op een goede behandeling. Dit staat in contrast met de inlanders die het gezag omver willen werpen: zij worden hard aangepakt. Daarbij gebruiken de Nederlanders geweld, maar dit is alleen om het gezag te herstellen. Bovendien wordt onnodig lijden voorkomen door deze mensen meteen te doden. Op deze wijze geven de kinderboeken weer dat de Nederlanders goede heersers zijn. En dit versterkt het beeld dat de Nederlandse overheersing van Indië vanzelfsprekend is.

In één verhaal, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, wordt met waardering gesproken over de nobele wilde, die op een pure manier leeft. Hoewel dit een positieve beschrijving lijkt te zijn, moet niet vergeten worden dat deze nobele wilde 'altijd een projectie én een schaduw van het Zelf' blijft.¹⁰⁶ De Nederlander staat dus boven deze inlander en is daarmee in staat te overheersen.

Mate van beschaving

De inlander en de Nederlander verschillen niet alleen qua uiterlijk en innerlijk, maar ook wat betreft de mate van beschaving. Nederlanders presenteren zichzelf als een beschaafd, modern en rationeel volk, uiteraard tegen de achtergrond van de barbaarse, achterlijke inheemse. Naar mate het contact met de inheemse bevolking in de verhalen toeneemt, zullen de verschillen tussen moderniteit en de achterstand op een andere wijze naar voren worden gebracht.

In het eerste boek, *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe* (1835), is het contact met de inheemsen nog zeer summier. Toch maakt de beschrijving van de bevolking van Sumatra, die de mannen van Bontekoe in de pan hakt, duidelijk dat het brute, gewelddadige mensen zijn die er rustig op los moorden. Dit beeld wordt versterkt door het feit dat Bontekoe, radeloos door de vijandige inheemse bevolking, aan God vraagt 'hem den weg te wijzen, dien hij zoude moeten inslaan, om weder bij zijne natie, of eenig ander beschaafd volk van Europa aan te komen.'¹⁰⁷ Hiermee laat dit boek er geen

¹⁰⁶ Brillenburg Wurth, 'Literatuur als koloniaal en post-koloniaal discours', 379.

¹⁰⁷ *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe*, 42.

onduidelijkheid over bestaan dat de inheemse bevolking van Nederlands-Indië niet als beschaafd gezien kan worden, in tegenstelling tot de Europese volkeren.

In *Lotgevallen van Willem Heenvliet* (1851) is deze boodschap impliciet ook terug te vinden. Tijdens een uitstapje leert de hoofdpersoon het vliegerspel kennen. ‘Willem verwonderde zich zeer dat de Javanen, dit spel met zooveel behendigheid weten uit te voeren, maar nog meer stond hij verbaasd toen hij zag hoezeer zij de kunst om vliegers te maken ten top gevoerd hebben.’¹⁰⁸ Hier toont Willem bewondering voor het vliegerspel, dat graag door de inheemse bevolking gespeeld wordt. Toch is hij niet geheel positief. De vliegers maken een bepaald geluid, dat ‘den Europeanen hoogst vervelend’ voorkomt, zo stelt Willem.¹⁰⁹ ‘De Javaan daarentegen bindt het vliegertouw aan een boom, en vermaakt zich dagen, ja zelfs gedurende den nacht, met dat vreemdsoortig geraas.’¹¹⁰ Ten eerste stoort dit geluid een Javaan niet, terwijl dit voor een Europeaan niet uit te houden zou zijn. Ten tweede kunnen Javanen zich dag en nacht vermaken met het spelen met vliegers. Dit schept een kinderlijk, achterlijk beeld, waar tegen de moderne Europeaan positief afsteekt. Dit wordt versterkt doordat de inheemse bevolking er verschillende ‘barbaarse’ praktijken op na houdt: zeeroof, weduweverbranding en kannibalisme lijken gewone zaken voor de inlanders te zijn. Zij zijn zelfs zo onbeschaafd dat zij de botten en schedels van hun verslagen vijanden ‘als borden en drinkschalen gebruiken’.¹¹¹ Hiermee maakt dit verhaal duidelijk dat de inheemse bevolking van Nederlands-Indië zeer onbeschaafd is.

Dat de inheemse bevolking rooft en moordt, komt ook naar voren in *Timor, Sumatra en Borneo’s Westkust* (1865). Hoe onbeschaafd de inlanders echt zijn, wordt aan het eind van het verhaal over Leila, de inheemse huishoudster van kapitein Hartsteen, goed duidelijk. Zij heeft de Nederlanders behoed voor ernstig gevaar door hen in te lichten over de plannen van haar volk. Haar wraakzuchtige broer laat het hier niet bij zitten. Met de woorden ‘Dit tot loon voor het verraad van uw volk!’ steekt Leila’s broer ‘de kris in het hart’ van het meisje.¹¹² Leila sterft vervolgens ‘in de armen van den ontroostbaren Harsteen.’¹¹³ Het onschuldige meisje, dat het leven van de Nederlanders heeft gered, wordt nota bene door haar eigen broer vermoord. Hierdoor ontstaat het beeld van een onbeschaafd volk. Ondanks dat de Nederlanders in dit verhaal vele inlanders van kant maken, zij zijn immers in opstand gekomen, wil deze scène aantonen dat juist de inheemse bevolking barbaars is. De Nederlanders doden namelijk alleen inlanders uit zelfbescherming of om de orde en het gezag te herstellen.

¹⁰⁸ Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, 72.

¹⁰⁹ Ibidem, 73.

¹¹⁰ Ibidem, 73.

¹¹¹ Ibidem, 187.

¹¹² Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo’s Westkust*, 17.

¹¹³ Ibidem, 17.

De Papoea's worden in het boek *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen* (1877) als het meest onbeschaafde volk omschreven. Andreas wordt gevangen genomen door een Papoea stam, die hem dreigt op te eten. Een jonge Papoea vrouw, Kwanga, en haar broers redden Andreas van hun kannibalistische familie en nemen hem mee naar het 'Naamloze eiland'. Op dit eiland is geen enkele bewoner meer te vinden, omdat zij elkaar allemaal hebben opgegeten.¹¹⁴ Overal op het eiland zijn dan ook skeletten en schedels te vinden, sommige wit, sommige zwart, want 'in den rook hunner vuurhaarden' zijn sommige schedels zwart gerookt.¹¹⁵ De Papoea's doen dus aan kannibalisme en koppensnellen, wat van hen een hoogst onbeschaafd en achterlijk volk maakt. Andreas is de wanhoop dan ook nabij: 'zou hij wel ooit de zijnen weerzien en onder beschaafde menschen terugkeeren?'¹¹⁶ Dit bevestigt niet alleen dat de Papoea's onbeschaafd zijn, maar ook dat de blanken dit bij uitstek wel zijn.

In de hierboven besproken boeken wordt de inheemse bevolking voornamelijk als achterlijk of onbeschaafd beschreven omdat mensenroof, moord en kannibalisme gebruikelijke zaken lijken te zijn. Rond de eeuwwisseling wordt echter de nadruk gelegd op het feit dat de inheemse bevolking geen onderwijs volgt, in tegenstelling tot de Nederlandse jeugd. Om die reden wordt de inlander als onbeschaafd gepresenteerd. In *Johans avontuur* (1890) komt het verschillende keren voor dat Johan op zijn kamer met zijn huiswerk bezig is, terwijl Mingoe, de zoon van de inheemse bedienden, gaat spelen.¹¹⁷ Hoewel het simpele leven van Mingoe eerst aantrekkingskracht op Johan uitoefent, beseft hij later dat hij blij is dat 'de Heer een Hollander van mij gemaakt heeft en geen Javaan'.¹¹⁸ Het feit dat Javaanse kinderen niet naar school hoeven, maakt dat de inheemse bevolking een mindere mate van beschaving kent in vergelijking met Nederland waar onderwijs een normale zaak is. Verderop in het verhaal luistert Johan naar Javaanse muziek, maar dit vindt hij helemaal niets. Het zijn volgens hem 'afschuwelijke wanklanken' en 'akelige schreeuwen der gemaskerden'.¹¹⁹ Als hij weer thuis is, luistert hij naar 'heuse muziek'.¹²⁰ Daarmee wordt gesteld dat de inheemse muziek geen echte muziek is, in tegenstelling tot datgene waar de Europeanen naar luisteren. Dit, en het feit dat Javaanse kinderen niet naar school hoeven, schildert de inheemse bevolking af als een onbeschaafd volk.

Ook in *Sidin en ik* (1899) wordt duidelijk dat de inheemse bevolking van Nederlands-Indië geen onderwijs volgt. De ik-persoon reist samen met Sidin over Java, totdat zij een Nederlands meisje uit het water redden. Zij blijkt de dochter te zijn van een rijke, Nederlandse planter, meneer

¹¹⁴ Gouverneur, *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddeelen*, 94.

¹¹⁵ Ibidem, 95.

¹¹⁶ Ibidem, 99.

¹¹⁷ Van Java, *Johans avontuur*, 19.

¹¹⁸ Ibidem, 115.

¹¹⁹ Ibidem, 14, 15.

¹²⁰ Ibidem, 16.

Riesberg, die het tweetal in huis neemt. Waar Sidin en de ik-persoon tijdens de reis steeds samen optrokken, komt daar in het huis van de familie Riesberg een einde aan. Sidin vindt zijn draai bij de inheemse bedienden en blijft daar. De ik-persoon krijgt daarentegen van meneer Riesberg een opleiding om later in de suikerfabriek aan het werk te kunnen.¹²¹ Blijkbaar hebben Javanen geen opleiding nodig, want een baan in de bediening is voldoende. Nederlanders daarentegen zijn tot meer in staat en volgen dus wel onderwijs. En net als Johan in het vorige verhaal, kan ook de ik-persoon de inheemse muziek niet waarderen. Het is volgens hem net 'katten-gejank en gemiauw'.¹²² Cultuuruitingen als muziek worden afgedaan als lelijk en de inheemse bevolking heeft geen onderwijs nodig. Dit maakt dat zij, in tegenstelling tot Nederlanders, wederom als onbeschaafd uit de bus komt.

In *De Canneheuveltjes* wordt ook benadrukt dat het voor inheemse kinderen minder gebruikelijk is om onderwijs te volgen dan het is voor Nederlandse kinderen. Fritsje gaat niet graag naar school, en om die reden wil hij later karbouwenjongen worden, waarvoor het volgen van een opleiding niet nodig is.¹²³ Later komt Fritsje hier op terug; hij wil 'geen domme karbouwenhoeder meer worden'.¹²⁴ Ook in dit boek wordt gesteld dat inheemse kinderen zelden naar school gaan, in tegenstelling tot Nederlandse kinderen. Hiermee zijn de inlanders minder beschaafd dan Nederlanders.

Bo, de hoofdpersoon in *Het zeerooversjongetje* (1920), hoeft in het dorp waar hij vandaan komt niet naar school. Dit verandert als hij terecht komt in het dorp waar een blank gezin woont. De blanke man, die in het verhaal 'vader' genoemd wordt, geeft de dorpelingen les uit de Bijbel. Daarnaast leert hij hen om bepaalde gebruiken, zoals het roven van mensen, af te leren. Als vader in een preek verwijst naar mensenroof, zoals in de geschiedenis vaak is voorgekomen, noemt hij die rovers 'nog niet zo verstandig als gij zijt'.¹²⁵ Dankzij de sturende hand van de rationele Nederlander zijn deze dorpelingen beschaafder geworden dan hun voorouders. Toch zijn zij nog niet zo verstandig als de Nederlanders, want de blanke man blijft hen sturen en onderwijzen. Hieruit spreekt dat de Nederlanders gezien worden als rationeel en volwassen, in tegenstelling tot de onbeschaafde, achterlijke inlanders.

Om vast te stellen welke mate van beschaving de inheemse bevolking volgens de kinderboeken hebben, is gekeken naar cultuuruitingen, zaken als roof, moord en kannibalisme en het al dan niet volgen van onderwijs. In de eerste vier boeken wordt voornamelijk de nadruk gelegd op het feit dat

¹²¹ Weruméus Buning, *Sidin en ik*, 77.

¹²² Ibidem, 185.

¹²³ Ovink-Soer, *De Canneheuveltjes*, 26.

¹²⁴ Ibidem, 116.

¹²⁵ Van Zeggelen, *Het zeerooversjongetje*, 75.

de inlanders er nogal barbaarse praktijken op na houden: mensenroof, kannibalisme en moord lijken normaal te zijn. Deze maken van de inheemse bevolking een onbeschaafd, achterlijk volk. Vanaf het vijfde boek, uit 1890, verandert dit. Dan ligt de nadruk op het feit dat inlanders geen onderwijs volgen, in tegenstelling tot Nederlandse kinderen. Daarmee wordt ook duidelijk dat de inheemse bevolking lang niet zo beschaafd is als de blanke overheersers.

Zowel tegen de achtergrond van de barbaarse praktijken als het niet volgen van onderwijs komen de Nederlanders als beschaafd, ontwikkeld en rationeel naar voren. Daarmee staan zij boven de inheemse bevolking van Nederlands-Indië. Dit geeft de koloniale verhoudingen een vanzelfsprekend aanzien: Nederlanders zijn beschaafd en ontwikkeld en kunnen de inlanders dus overheersen.

Religie

Religie speelt, behalve in *De Canneheuveltjes* (1912), in alle boeken een rol. In sommige boeken wordt enkel melding gemaakt van het geloof van de blanke hoofdrolspelers, het christendom. In andere boeken wordt ook een beschrijving gegeven van de religie van de inheemse bevolking, veelal de islam of het boeddhisme. Bovendien zijn veel inheemsen volgens de kinderboeken zeer bijgelovig. De beschrijvingen die van het inheemse geloof gegeven worden, zijn niet neutraal; op een afwijzende manier wordt gesproken over haar geloof.

In *Wiüm Ijsbrandz. Bontekoe* (1835) wordt geen beschrijving gegeven van het geloof van de inheemse bevolking. Daarentegen zijn er in het verhaal wel vele passages te vinden waaruit duidelijk wordt dat kapitein Bontekoe een christelijk man is. Tijdens de gevaarlijke zeereis naar de kolonie roept hij God meerdere keren om hulp, en als Nederlands-Indië dan eindelijk bereikt is, dankt hij God. In het verhaal wordt de jonge lezers op hart gedrukt: 'Laat dit u een onuitwischaar vertrouwen op God in uwe jeugdige ziel leeren prenten.'¹²⁶ Daarmee heeft het verhaal over kapitein Bontekoe een didactische inslag: het is een boek met een opvoedende functie.¹²⁷ Dit is kenmerkend voor jeugdliteratuur uit de negentiende eeuw.

Ditzelfde is het geval in *Lotgevallen van Willem Heenvliet* (1851). Willem is een zeer gelovige jonge man die een rotsvast vertrouwen in God heeft. 'In welke omstandigheden gij u zich bevindt, altijd op God te blijven vertrouwen, die als gij hem niet verlaat u ook niet zal verlaten', zo wordt aan

¹²⁶ *Wiüm Ijsbrandz. Bontekoe*, 20.

¹²⁷ G. Brantas e.a., 'Van Brave Hendrik tot Dik Trom. De negentiende eeuw', in: : H. Bekkering e.a., *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden* (Amsterdam 1989), 245.

de lezers gemeld.¹²⁸ Tegenover de christelijke Nederlanders staan de islamitische Javanen. Volgens het verhaal zijn zij 'lichtgeloovig', want zij zijn 'minder nauwgezet het verbod van sterken drank te gebruiken.'¹²⁹ Daarnaast houden de Javanen er 'bijgeloovige denkbeelden' op na.¹³⁰ De inlanders zijn 'dwaas genoeg om tooverij te gelooven', aldus het verhaal.¹³¹ De Nederlander, die vasthoudt aan zijn geloof, wordt dus geplaatst tegenover de islamitische Javaan, die niet erg standvastig is en bovendien zeer bijgelovig is.

In *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust* (1865) wordt niet vermeld welk geloof de inlandse bevolking van Timor aanhangt, alleen dat zij niet christelijk is. Als er een Balinese gevangene het fort wordt binnengebracht, moet kapitein Hartsteen bedenken wat hij met hem aan moet. Na verhoor wordt besloten deze man op te hangen. Eén van Hartsteens mannen stelt voor om dit nog dezelfde dag te doen, waarop de kapitein antwoordt: 'toch strijdt het tegen mijn gevoel, een mensch, al is hij ook geen Christen, niet den noodigen tijd te laten om zich op den dood voor te bereiden.'¹³² De christelijke Hartsteen toont zich barmhartiger omdat hij de gevangene tijd gunt. Deze daad lijkt voort te komen uit zijn geloof.

De avonturen van een kleermakersgezel (1877) heeft, net als de verhalen over kapitein Bontekoe en Willem Heenvliet, een didactisch karakter. Aan het begin van het boek wordt de jonge lezers meegegeven dat zij altijd moeten vertrouwen op God: 'help je zelf en God zal je helpen'.¹³³ Andreas neemt het in het verhaal op tegen een boeddhistische vorst. Nadat de strijd door de blanke hoofdrolspeler is gewonnen, bezoekt hij de tempel, waar hij 'kolossale afgodsbeelden' ziet 'waarachter gruwelijke, walgelijke, dikbuikige misgeboorten als godheden van den tweeden rang troonden.'¹³⁴ Andreas heeft dus weinig op met de inheemse religie. Dat blijkt ook als hij met Kwanga en haar broers op het eiland zit. Hun 'bijgeloovige natuur' maakt dat zij een voorwerp hebben meegebracht dat zij als iets goddelijks vereren en aanbidden.¹³⁵ Volgens Andreas kan dat niets anders dan het 'ellendigste, bespottelijkste ding ter wereld' zijn.¹³⁶ Hierin krijgt hij gelijk: het goddelijke voorwerp is namelijk een kurkentrekker, 'een gewone, verroeste, Europeesche kurkentrekker!'¹³⁷ Dat de inheemse bevolking zeer bijgelovig is, wordt in dit fragment goed duidelijk, evenals het feit dat Andreas hier weinig mee op heeft.

¹²⁸ Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, 33.

¹²⁹ *Ibidem*, 61.

¹³⁰ *Ibidem*, 146.

¹³¹ *Ibidem*, 71.

¹³² Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust*, 7.

¹³³ Gouverneur, *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddelen*, 2.

¹³⁴ *Ibidem*, 82.

¹³⁵ *Ibidem*, 75.

¹³⁶ *Ibidem*, 94.

¹³⁷ *Ibidem*, 95.

In *Johans avontuur* (1890) wordt enkel het geloof van de *bad guy* in het verhaal beschreven, de hadji. Deze man, die naar Mekka is geweest en om die reden veel aanzien heeft verworven, haat de Hollanders en wil 'niets liever dan hen uit Indië verdrijven'.¹³⁸ Om zijn plannen te realiseren, ontvoert hij Johan, die hij later hoopt in te zetten in zijn strijd. Hieruit blijkt dat de hadji nationalistische plannen heeft. Deze plannen worden zowel verbonden met zijn geloof als met een verwerpelijke activiteit, namelijk ontvoering. Op deze manier worden zowel het nationalisme, als de islam op een negatieve wijze afgeschilderd.

Dat Javanen islamitisch zijn, wordt ook in *Sidin en ik* (1899) genoemd. Toch geloven deze mensen ook in bepaalde geesten, wat er op wijst dat zij bijgelovig zijn. De ik-persoon heeft hier weinig mee op: 'Ik deed dus ook maar geen verdere moeite, om hem van zijn geloof in dien dorpsgeest af te brengen. (...) Dat geloof in die geesten zat er bij hem, als bij alle Javaantjes, nog veel te vast in.'¹³⁹ Als Javanen last hebben van bepaalde kwaaltjes, zoals kramp in de kuiten, geloven zij dat dit door 'speciaal-geesten' komt, aldus de ik-persoon.¹⁴⁰ Tevens geloven zij dat een tijger ook 'een soort van buitengewoon mensch of persoon uit de geestenwereld [is], die, als hij er lust in heeft, iemand den grootsten rampspoed kan bezorgen.'¹⁴¹ Hieruit blijkt dat Javanen zeer bijgelovig zijn en hier wordt door de ik-persoon op een denigrerende manier over gesproken.

Het christelijke geloof is in *Het zeerooversjongetje* (1920) nadrukkelijk aanwezig. De blanke man heeft in het dorp een kerk gebouwd en leert de inheemse bevolking aldaar uit het 'Grooten Boek'. Bo komt als islamitisch jongetje in het dorp terecht en komt daar voor het eerst in aanraking met het christendom. Als aan Bo gevraagd wordt om God te danken, weet het jongentje niet goed wat hij moet doen. 'Hoe moesten ze dien geest danken? Mochten ze een pinang-offer brengen ergens op een kruispunt van den weg, of zouden ze wat bloemen plukken en die aan elkaar rijgen en ze neerleggen onder dien grooten waringin-boom bij het meer?'¹⁴² God wordt door Bo een geest genoemd, en dit zou er op kunnen duiden dat de islamitische dorpsgenoten van Bo ook verschillende geesten vereren, waarmee zij ook bijgelovig zijn.

In de boeken waarin religie een rol speelt, is dit of om het christelijke geloof van de blanke hoofdrolspelers te benadrukken, of om een beschrijving te geven van de religie van de inheemse bevolking; de islam of het boeddhisme. Opmerkelijk is dat de inlanders weinig standvastig in hun geloof zijn: ze houden zich niet aan alle voorgeschreven gebruiken of vereren ook andere geesten. In vier verhalen wordt benadrukt dat de inheemse bevolking dan ook bijgelovig is. Dit lijkt overeen te komen met het

¹³⁸ Van Java, *Johans avontuur. Een vertelling uit Indië*, 44.

¹³⁹ Weruméus Buning, *Sidin en ik*, 35.

¹⁴⁰ Ibidem, 35.

¹⁴¹ Ibidem, 125.

¹⁴² Van Zeggelen, *Het zeerooversjongetje*, 71.

punt *seksualization*, dat onderdeel is van Auerbachs onderzoek. Hij stelt dat niet alleen vrouwen op een geseksualiseerde manier gepresenteerd worden, maar dat dit ook voor mannen geldt: ‘Men of color were frequently feminized, making them seem less threatening.’¹⁴³ Door te benadrukken dat de inheemse bevolking zeer bijgelovig is, omdat het in geesten en tovenarij gelooft, is zij minder bedreigend. Op deze manier worden de inlanders neergezet als vrouwelijk. Hier steekt de christelijke, rationele, volwassen Nederlander tegen af, die ongevoelig is voor bijgeloof. Daarmee staan de Nederlanders dus wederom boven de inheemse bevolking, wat bijdraagt aan de vanzelfsprekendheid van de koloniale overheersing.

De beschrijvingen van religie hebben door de tijd heen geen noemenswaardige ontwikkeling gemaakt. De inheemse bevolking blijft bijgelovig en de Nederlanders christelijk. Alleen in het laatste boek, *Het zeerooversjongetje*, wordt getracht het christelijke geloof over te brengen op de inheemse bevolking. Dit past binnen de ethische gedachte, waarbij getracht werd de inheemse bevolking op te voeden.

Geografische ruimte en machtsverhoudingen

Het laatste punt waaraan de acht kinderboeken getoetst worden, is de geografische ruimte en machtsverhoudingen. Worden de omgeving en de natuur van Nederlands-Indië in de kinderboeken beschreven? Op welke wijze manifesteren de Nederlanders zich in dit gebied? Wat zegt dat over de machtsverhoudingen? Zoals al in hoofdstuk 2 is beschreven, vertonen de eerste vier boeken een handels- of militair karakter. De laatste vier boeken, vanaf 1890, hebben een burgerlijk karakter: de jonge hoofdpersonen wonen permanent in de kolonie en onderhouden een ander soort contact met de inheemse bevolking. Ook komt dan de voogdijgedachte op.

Wiüm IJsbrandsz. Bontekoe (1835) verhaalt over de jonge Bontekoe die in 1618 de reis naar Batavia onderneemt, om de gouverneur-generaal Pietersz. Koen te ontmoeten. Eenmaal in de kolonie aangekomen gaat Bontekoe in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie, waar hij verschillende taken toebedeeld krijgt: ‘zoewel tot aanvoer van ammunitie als levensbehoeften voor de vloten, welke hooger verspreid lagen, tot beveiliging van den koophandel, of om de muitelingen op de eilanden te bedwingen.’¹⁴⁴ Het beschermen en bevorderen van de handel behoren dus tot het takenpakket van de kapitein en deze maken duidelijk hoe de machtsverhoudingen liggen. De Nederlanders beschermen hun handel en treden hard op als inlanders dit op enige dwars zitten. Dat de Nederlanders de baas in het gebied zijn, wordt benadrukt als Bontekoe onderhandelt met enkele

¹⁴³ Auerbach, ‘Art, Advertising, and the Legacy of Empire’ 9.

¹⁴⁴ *Wiüm IJsbrandsz. Bontekoe*, 46.

Afbeelding 4: Bontekoe aan boord met de inlandse twee mannen die hij de opdracht geeft om hem de rivier af te roeien

bewoners van Sumatra. Daarop nam hij ‘werkelijk een paar kerels stoutmoedig bij den arm en wees hun, dat zij hem de rivier zouden afrooijen.’¹⁴⁵ Het moge duidelijk zijn dat Bontekoe hier de baas over deze inheemsen is. In dit boek wordt de omgeving van Nederlands-Indië niet besproken.

In *Lotgevallen van Willem Heenvliet* worden daarentegen wel uitgebreide omschrijvingen gegeven van de natuur, de dieren en het klimaat van Nederlands-Indië. Dit is in lijn met het doel van het boek, namelijk ‘onze jeugdige landgenooten nader met een gedeelte onzer overzeesche bezittingen, de eilanden Borneo en Bali, bekend te maken.’¹⁴⁶ Dit komt overeen met het

didactische karakter van veel kinderboeken in de negentiende eeuw, die als doel hadden ‘om de Nederlandse jeugd kennis bij te brengen van de meest uiteenlopende onderwerpen’, in dit geval dus de kolonie.¹⁴⁷ In de omgeving hielden de Nederlanders zich bezig met de koophandel en de bescherming hiervan. In het verhaal wordt gesteld dat rijst het voornaamste product van Java was, maar dat dit – onder het bestuur van gouverneur-generaal Daendels – verminderd is ten gunste van het verbouwen van koffie.¹⁴⁸ Dit product kan immers beter geëxporteerd worden en komt daarmee de koophandel ten goede. Willem krijgt in de kolonie de opdracht zeeroverij te bestrijden. Dit gebeurt met harde hand: als een ‘rooversprauw’ op zijn weg komt, wordt de boot, inclusief de bemanning, ‘den grond in geschoten’.¹⁴⁹ Hiermee worden de machtsverhoudingen duidelijk: Nederlanders laten aan de inheemse bevolking zien wie de baas is, als de koophandel in gevaar komt. Verder is het contact met de inheemse bevolking beperkt.

In *Timor, Sumatra en Borneo’s Westkust* heeft het handelskarakter, dat in de hierboven besproken boeken dominant is, plaats gemaakt voor een militair karakter. De Nederlanders in dit verhaal hebben zich op Timor gevestigd, maar hebben daarbij slechts ‘het zachtste geweld’ gebruikt, zo is te lezen.¹⁵⁰ Dit wordt echter in het verhaal tegengesproken als gesteld wordt dat Van Straat, een van de mannen van Hartsteen, deel heeft genomen ‘aan de bloedige expedities op Sumatra onder De

¹⁴⁵ Wiüm Ijsbrandsz. *Bontekoe*, 36.

¹⁴⁶ Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, v.

¹⁴⁷ Brantas, ‘Van Brave Hendrik tot Dik Trom’, 245.

¹⁴⁸ Van der Aa, *Lotgevallen van Willem Heenvliet*, 55.

¹⁴⁹ Ibidem, 68.

¹⁵⁰ Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo’s Westkust*, 5.

Kock en Cochius'.¹⁵¹ En als de Nederlanders de inlandse aanval op het fort afgeslagen hebben, worden de gevangen genomen inlanders 'in de loop van den morgen met den Balinees aan de boomen van het glacis (de vestigingsmuur) opgeknoopt, tot afschrikkend voorbeeld voor hunne landslieden.'¹⁵² Vervolgens worden de Nederlandse doden begraven, terwijl 'de lijken der inboorlingen in de gracht geworpen werden', als voer voor de haaien.¹⁵³ Van 'zacht geweld' lijkt hierdoor geen sprake: de Nederlanders treden hard op als de orde en het gezag bedreigd worden.

Het boek *De avonturen van een kleermakersgezel* (1877) gaat over de tijd van de VOC. Andreas vertrekt in 1754 naar Nederlands-Indië, om aldaar in dienst te treden in het leger van de Compagnie. Zijn belangrijkste taken zijn het 'vreedzaam of met geweld' bijleggen van ontstane conflicten in de archipel en het controleren of inheemse 'wilde monarchen' zich aan de gemaakte afspraken houden.¹⁵⁴ Het koloniale bewind werkt dus samen met inheemse vorsten, die zich zeer onderdanig opstellen: 'Zij naderden den gouverneur op den buik kruipend (...) Den hoogen heer in 't gezicht te zien, verbood hun Anamitische hofetiquette.'¹⁵⁵ De samenwerking met inheemse vorsten is wel nodig, want de Nederlanders zijn in de kolonie sterk in de minderheid. De volgende passage geeft dit symbolisch weer. Als Andreas enige tijd, met zijn Nederlandse vrouw in Batavia woont, wordt er een hanengevecht georganiseerd. Een grote 'vreemde inlandsche' haan neemt het op tegen de haan van Andreas vrouw.¹⁵⁶ Haar haan, de 'Nederlandse haan', is echter een stuk kleiner, lijkt de strijd dus bij voorbaat al te verliezen. Toch wint deze haan, omdat hij slimmer is. Hij laat het inlandse beest rondjes draaien, net zo lang tot hij erbij neervalt. Dit is symbolisch voor het feit dat de Nederlanders in de minderheid zijn, maar toch de meer omvangrijke inheemse bevolking de baas zijn.

Het burgerlijk karakter wordt vanaf *Johans avontuur* (1890) dominant en dit betekent dat het contact met de inheemsen verandert. Johan woont met zijn ouders en zusje op Java, en bij hen thuis lopen Javaanse bedienden rond. Hoewel Johan slechts negen jaar is, wordt hij in het boek al 'de jonge meester' van Sidin, de bediende, genoemd.¹⁵⁷ Dit is het enige moment in het boek waar de machtsverhoudingen duidelijk worden: de blanken, hoe jong ook, zijn de baas over het inheemse personeel.

In de inleiding van *Sidin en ik* stelt de auteur dat hij voor dit boek gebruik gemaakt heeft van herinneringen, ervaringen en artikelen 'over het Javaansche landschap en het Javaansche leven'.¹⁵⁸

¹⁵¹ Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust*, 5.

¹⁵² Ibidem, 11.

¹⁵³ Ibidem, 11.

¹⁵⁴ Gouverneur, *De avonturen van een kleermakersgezel in vier werelddelen*, 74.

¹⁵⁵ Ibidem, 70.

¹⁵⁶ Ibidem, 71.

¹⁵⁷ Van Java, *Johans avontuur. Een vertelling uit Indië*, 9.

¹⁵⁸ Weruméus Buning, *Sidin en ik*, Voorbericht.

Hij hoopt dat zijn werk eraan bijdraagt 'Dat onze Oost steeds meer bekend worde ook onder het komende geslacht en er daardoor hoe langer hoe meer 'eenheid' komen tusschen de kolonieën en het moederland. Dat is ons aller belang!'¹⁵⁹ Daarmee heeft dit boek ook een didactisch karakter. Over Nederlands-Indië wordt vermeld dat het, 'en Java niet het minst, deel van ons bestaan' is.¹⁶⁰ Economisch gezien is de kolonie dus van grote waarde voor Nederland. Dat was zo tijdens het Cultuurstelsel, maar ook na 1870 toen particulieren in de kolonie een onderneming opzetten. Meneer Riesbergen, een personage uit het boek, is ook als particulier naar de kolonie vertrokken en is nu de eigenaar van een succesvolle onderneming. Deze richt zich op verschillende cultures, waaronder koffie en thee.¹⁶¹ Dit heeft hem geen windeieren gelegd: hij is een rijk man geworden, maar ziet wel in dat de Nederlanders ook iets terug moeten doen voor de inheemse bevolking. Javanen zijn volgens hem 'eigenlijk nog kinderen en wij Europeanen, die werkelijk zooveel van onze welvaart en rijkdom aan hen te danken hebben, moeten ze langzamerhand een goede opvoeding geven.'¹⁶² Dit is het eerste boek waarin de voogdijgedachte te vinden is. Wat betreft de machtsverhoudingen in het verhaal wordt duidelijk dat de Nederlanders boven de inheemsen staan. De ik-persoon beschrijft het bestuursapparaat in de kolonie: 'Ons systeem is, den inlander te regeeren door middel van tusschenkomst van hun eigen oorspronkelijke vorsten.'¹⁶³ Er zijn ook vorsten die 'nog alleen de baas' zijn, 'maar toch ook alsoos onder vriendelijk toezicht van een Europeesch resident staan, die de Javaansche grootheid in het rechte spoor houdt.'¹⁶⁴ De Nederlanders zijn dus de baas en sturen de inheemse vorsten aan.

Het boek *De Canneheuveltjes* (1912) gaat over een gezin dat in Soerabaja woont. De moeder is vroegtijdig overleden, en dus wordt tijdelijk een kinderjuffrouw in huis genomen. Dit is Letje, een dikke, inlandse vrouw, waar de kinderen erg op gesteld zijn. Toch behandelen ze haar met weinig respect: "Ik lust je vieze doerian niet eens", jokte Fritsje, en boos, dat hij zijn zin niet kreeg, gaf hij tante op eens een flinken klap in haar gezicht.'¹⁶⁵ De andere kinderen pesten haar met enige regelmaat. De kinderen gebruiken hun kinderjuf als voetveeg en het lijkt gewone zaak te zijn om de inlandse bediende, die toch onder blank gezag staat, op een slechte manier te behandelen.

In het laatste boek, *Het zeerooversjongetje* (1920), wordt als enige melding gemaakt van het feit dat het blanke gezin een stuk land van het inheemse hoofd heeft gekocht. Dit is dus op een rechtmatige wijze gebeurd, waardoor het lijkt alsof Indië niet zomaar kan worden toegeëigend, er is immers toestemming voor verleend en er is betaald. Toch wordt op indirecte wijze de omgeving door

¹⁵⁹ Weruméus Buning, *Sidin en ik*, Voorbericht.

¹⁶⁰ Ibidem, 1.

¹⁶¹ Weruméus Buning, *Sidin en ik*, 101.

¹⁶² Ibidem, 106.

¹⁶³ Ibidem, 30.

¹⁶⁴ Ibidem, 30, 31.

¹⁶⁵ Ovink-Soer, *De Canneheuveltjes*, 30.

de Nederlanders wel toegeëigend. De kerk, die door het blanke gezin gebouwd is, bepaalt namelijk het uitzicht van het dorp. De kerk is volgens het verhaal 'hooger en groter' en steekt daarom boven alles in de omgeving uit.¹⁶⁶ Op deze manier maken de Nederlanders de omgeving tot hun eigendom. De blanke man wordt als een paternalistisch figuur gepresenteerd, niet in de laatste plaats omdat hij 'vader' wordt genoemd, maar ook omdat hij tracht de inheemse bevolking op te voeden. Als de kimalaha, het dorpshoofd, zich onderdanig gedraagt, zegt vader: 'Dan wil ik niet je meester, maar je vriend zijn.'¹⁶⁷ De bedoelingen van de Nederlanders lijken in dit verhaal dan ook nobel te zijn: zij presenteren zichzelf niet als overheersers, maar als vrienden die de inheemse bevolking proberen op te heffen. Vader leert de dorpingen immers uit de Bijbel en weerhoudt hen ervan barbaarse praktijken, zoals mensenroof, nog langer uit te voeren. Toch deelt vader wel degelijk bevelen uit: 'Den volgenden morgen bij het eerste ochtendgloren zaten de mensen van het strand al buiten te wachten op de bevelen van vader.'¹⁶⁸ Nederlanders zijn dus, ondanks dat zij zichzelf opstellen als brengers van beschaving, de baas in de kolonie. En dit is tekenend voor de machtsverhoudingen.

De geografische ruimte wordt lang niet in alle kinderboeken uitgebreid beschreven. Alleen in *Lotgevallen van Willem Heenvliet* en *Sidin en ik* wordt veel aandacht besteed aan de natuur en de omgeving van Nederlands-Indië. Deze boeken beginnen dan ook met een voorwoord waarin staat dat de auteur de bedoeling heeft om de jonge lezers bekender te maken met de Nederlandse koloniale bezittingen. Deze verhalen hebben daarmee een didactisch karakter: ze willen het lezerspubliek iets leren.

In de eerste vier boeken draait het om de handel en het handhaven van de rust en de orde. De Nederlanders zijn aanwezig in de kolonie, maar bemoeien zich nauwelijks met de inheemse bevolking. Alleen als de handel in gevaar is, of als de Nederlandse macht bedreigd wordt, wordt er opgetreden. In deze vier verhalen wordt dan duidelijk hoe de machtsverhoudingen liggen: Nederlanders zijn de baas en zullen hun macht in zulke gevallen al dan niet op gewelddadige wijze tonen en bestendigen. De Nederlanders zijn in de kolonie sterk in de minderheid en zullen dan ook wel hun macht moeten uitoefenen om stevig in het zadel te blijven zitten. Daarbij wordt ook samengewerkt met inheemse vorsten.

Vanaf *Johans avontuur* (1890) wordt het burgerlijke karakter dominant. De veelal jonge hoofdpersonen groeien in de kolonie op en onderhouden intensief contact met hun inheemse bedienden. De Nederlandse kinderen worden in de verhalen gepresenteerd als de baas van het

¹⁶⁶ Van Zeggelen, *Het zeerooversjongetje*, 47.

¹⁶⁷ Ibidem 63.

¹⁶⁸ Ibidem, 99.

personeel. Johan wordt 'jonge meester' genoemd en de kinderen Canneheuvel gebruiken hun inlandse kinderjuf als voetveeg. Dit geeft goed weer hoe de machtsverhoudingen liggen.

Het Zeerooversjongetje (1920) lijkt hier een uitzondering op te vormen. De blanke man heeft een stuk land van het dorpshoofd gekocht en presenteert zich hiermee niet als overheerser, maar iemand die op gelijke voet staat; een vriend. Daarmee lijken de machtsverhoudingen veranderd te zijn, maar niets is minder waar. De blanke man deelt in het verhaal gewoon bevelen aan de inheemsen uit en presenteert zich als een rationele man die de onontwikkelde inheemse bevolking nog veel kan leren. Daarmee staat hij boven de inheemsen en is hij hen de baas.

Opmerkelijk is dat in alle verhalen de machtsverhoudingen met zo veel vanzelfsprekendheid worden gepresenteerd. Het lijkt een vaststaand gegeven dat Nederlanders zich in de kolonie bevinden en dat zij de macht in handen hebben. Alleen in *Het zeerooversjongetje* wordt er impliciet een verklaring gegeven voor de Nederlandse aanwezigheid: de blanke man voedt de inheemse bevolking immers op, en is om die reden in Nederlands-Indië. In de andere verhalen zijn de Nederlanders zonder in de kolonie, zonder dat daarvoor expliciet een reden voor genoemd wordt.

Conclusie

Nadat de Verenigde Oostindische Compagnie in 1799 werd opgeheven, werden de koloniale activiteiten in Nederlands-Indië langzaam maar zeker verder uitgebreid. Het bestuur werd gemoderniseerd en gecentraliseerd, en op Java werd de Nederlandse soevereiniteit definitief gevestigd. Steeds meer werd ook de bevolking in het thuisland betrokken bij de koloniale activiteiten. Rond 1830 verschenen de eerste reisverslagen uit de kolonie, vier jaar na het uitkomen van het eerste Nederlands-Indische kinderboek. Dankzij deze literatuur, maar ook de wetenschap, politiek en cultuur, maakte de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw kennis met Tropisch Nederland.

Hoewel er vanaf 1826 een relatief groot aantal Nederlands-Indische kinderboeken is verschenen, is hier nauwelijks wetenschappelijk onderzoek naar verricht. Om een tweetal redenen is dit wel degelijk relevant om te doen. Ten eerste zullen jeugdboeken zelden revolutionaire ideeën bevatten, omdat de kans groot is dat deze niet stroken met de denkbeelden van ouders en opvoeders. Daarom kunnen kinderboeken gebruikt worden als bron om de meningen, opvattingen, normen en waarden van gewone mensen ten aanzien van de kolonie in een bepaalde periode te achterhalen. Ten tweede zijn kinderboeken een uitgelezen instrument van de kolonisator om de bevolking in het eigen land te betrekken bij de koloniale activiteiten. En dankzij de koloniale jeugdboeken gebeurde dit al op jonge leeftijd. In deze werken wordt de inlander, oftewel de Ander, als kinderlijk of achterlijk gepresenteerd. Enerzijds kon Europa zich hieraan spiegelen, waardoor het als superieur uit de bus kwam. Anderzijds gaf dit beeld van de achterlijke Ander de koloniale status-quo een vanzelfsprekend aanzien.

Hoe kan een Nederlands-Indisch kinderboek de koloniale verhoudingen als vanzelfsprekend weergeven? Om daar antwoord op te geven, moet de ideologische boodschap uit de boeken achterhaald worden. Deze boodschap geeft zowel een visie op de Ander als op de Nederlanders zelf. In dit onderzoek zijn acht Nederlands-Indische jeugdboeken tussen 1835 en 1920 aan de hand van een vijftal punten geanalyseerd. Achtereenvolgens zijn dit: uiterlijke en materiële kenmerken, karaktereigenschappen, mate van beschaving, religie en geografische ruimte en machtsverhoudingen. Door de kinderboeken op deze punten te toetsen, kan vastgesteld worden welke ideologische boodschap er in de titels te vinden is en op hoe deze in de loop der tijd veranderd is. Loopt dit synchroon met de koloniale geschiedenis? Bovendien kan gekeken worden of de kinderboeken de koloniale verhoudingen inderdaad als vanzelfsprekend weergeven.

Voorafgaand aan dit onderzoek verwachtte ik dat het koloniale beleid in de kinderboeken weerspiegeld zou worden. De vroege boeken, geschreven in de tijd van het cultuurstelsel en economisch gewin, zouden de inlanders vooral afschilderen als ‘middelen’ om die winst te behalen,

niet als gelijkwaardige mensen. Naar mate het contact met de inheemse bevolking toenam en de ethische gedachte dominantier werd, verwachtte ik dat de inlanders steeds meer als kinderen gezien zouden worden. De verandering van het beeld van de Ander hangt ook samen met een veranderd zelfbeeld: Nederlanders zouden in de vroege boeken als superieure heersers gepresenteerd worden. Naar mate de eeuwwisseling nadert, verandert hun rol in die van opvoeder.

In alle kinderboeken, uit welke periode ook, wordt een negatieve beschrijving gegeven van zowel het materieel als het uiterlijk van de inheemse bevolking van Nederlands-Indië. Wat betreft het uiterlijk zijn de kinderboeken duidelijk: inlanders zijn lelijke mensen. Alleen Kwanga, een jonge Papoea-vrouw, vormt hierop een uitzondering. In het boek *De avonturen van een kleermakersgezel* (1877) wordt zij op een sensuele manier weergegeven. Dit is een vorm van *seksualization*, wat volgens Auerbach inhoudt dat inheemse vrouwen als vruchtbaar en beschikbaar gepresenteerd werden, en dat is symbolisch voor de manier waarop de kolonie in het thuisland werd neergezet.¹⁶⁹ Wat betreft materiële kenmerken komt naar voren dat de inheemse bevolking hoogst eenvoudig is: zij beschikt niet over bestek, borden, meubilair en andere voor Nederlanders normale gebruiksvoorwerpen. Bovendien is het wapenarsenaal van de inlanders zeer primitief. Dit stelt de Nederlanders dus praktisch gezien in staat om hen te overheersen. Tegen de achtergrond van de lelijke, simpele inlanders kunnen de Nederlanders zich presenteren als superieur: zij hebben een goed voorkomen en beschikken over betere en meer geavanceerde spullen. En daarmee staan de Nederlanders boven de inheemsen.

Het innerlijk van de inheemse bevolking komt ook in de kinderboeken aan bod. Daarbij wordt steeds een onderscheid gemaakt tussen de slechte en de ideale Ander. De slechte Ander heeft in nagenoeg alle verhalen een woest, kwaadaardig en haatdragend karakter. Bovendien ondermijnt hij, want in alle gevallen is het een *bad guy*, het Nederlandse gezag, bijvoorbeeld door te roven of te moorden. Het Nederlandse gezag treedt hier hard tegen op. Waar het karakter van de slechte Ander geen noemenswaardige ontwikkeling in de kinderboeken heeft doorgemaakt, is dit wel het geval bij de ideale Ander. In de eerste verhalen wordt de ideale inheemse omschreven als gastvrij, dom en bereid de Nederlanders te helpen en te omarmen. In het laatste boek, *Het zeerooversjongetje* uit 1920, dus ruim na de invoering van de ethische politiek, is de ideale Ander niet zozeer behulpzaam, maar leergierig en ontvankelijk. Deze inlander neemt de dingen aan die de blanken hem of haar aanleren. Hier wordt duidelijk dat de Nederlanders een andere rol hebben aangenomen: van superieure overheersers naar vriendelijke helpers. Dit komt deels overeen met mijn verwachting voorafgaand aan het onderzoek. Ik verwachtte dat de domme, kinderlijke inlander vooral in de

¹⁶⁹ Auerbach, 'Art, Advertising, and the Legacy of Empire' 9.

periode van de ethische politiek in de kinderboeken terug te vinden zou zijn. Dit klopt niet: in alle verhalen uit elke periode worden de inlanders als dom en kinderlijk gepresenteerd. Zowel tegen de achtergrond, als die van de woeste, slechte Ander kan de Nederland zichzelf presenteren als rationeel, volwassen en moreel superieur. Nederlanders zullen enkel geweld waar nodig gebruiken, in tegenstelling tot de slechte Ander die er op los rooft en moordt. Hieruit blijkt dat ook wat betreft het karakter de Nederlanders boven de inlanders staan. Bovendien kunnen de Nederlanders zich tegen deze achtergrond neerzetten als goede, rechtvaardige heersers: vriendelijke inlanders worden op een goede manier behandeld, terwijl de slechte inheemsen gestraft worden.

De inheemse bevolking van Indië wordt in de kinderboeken gepresenteerd als een onbeschaafd, achterlijk en onontwikkeld volk. In de eerste vier boeken, die uit 1835, 1851, 1865 en 1877, is dit omdat de inlanders er bepaalde gebruiken op na houden, die door Nederlanders als barbaars bestempeld zullen worden. Hierbij valt te denken aan mensenroof, kannibalisme en koppensnellen. Naar mate de eeuwwisseling nadert, komt hier verandering in. Vanaf het vijfde boek, *Johans avontuur* (1890), ligt de nadruk op het feit dat de inheemse bevolking geen onderwijs volgt, wat haar tot een onbeschaafd, onontwikkeld volk maakt. In drie kinderboeken wordt er op een afkeurende wijze gesproken over inlandse cultuuruitingen, zoals muziek en spelen. Deze beschrijvingen zijn niet gebonden aan een periode: in de kinderboeken uit 1851, 1890 en 1899 wordt de inheemse cultuuruitingen als kinderlijk of lelijk omschreven. Tegen zowel de achtergrond van de woeste praktijken als het niet volgen van onderwijs en de minderwaardige inlandse cultuur komen de Nederlanders als superieur uit de bus: zij zijn beschaafd, ontwikkeld en rationeel. En daarmee staan zij ook op dit punt boven de inheemse bevolking van Indië.

Wat betreft religie wordt in vier boeken melding gemaakt van het feit dat de Nederlandse hoofdpersonen goedgebouwde christenen zijn. In *Het zeerooversjongetje* uit 1920 wordt dit geloof ook daadwerkelijk doorgegeven aan de inheemse bevolking, wat in lijn is met de ethische politiek. In vijf boeken wordt een beschrijving gegeven van het inheemse geloof; het boeddhisme of, in de meeste gevallen, de islam. Opmerkelijk is dat in al die verhalen, ongeacht welke periode, gesteld wordt dat de inlanders niet erg standvastig zijn als het aankomt op het geloof: bepaalde gebruiken nemen zij niet in acht en zij geloven ook in allerlei geesten. De inheemse bevolking wordt in deze verhalen als zeer bijgelovig beschreven. Dit doet denken aan het punt *seksualization* uit het onderzoek van Auerbach: het vrouwelijker maken van de inheemse bevolking waarop zij als minder bedreigend overkomt. Doordat de inlanders in allerlei geesten geloven, komen zij vrouwelijker over en lijken zij geen bedreiging voor de Nederlanders te vormen, die immers wel rationeel en standvastig in hun geloof zijn. Ook dit betekent dat de Nederlanders boven de inlanders staan.

Ten slotte is gekeken naar de wijze waarop de geografische ruimte en de machtsverhoudingen in de kinderboeken beschreven is. In slechts twee verhalen wordt de natuur en de omgeving van

Nederlands-Indië uitgebreid beschreven. In beide gevallen is in de inleiding te lezen dat de auteur met zijn boek jeugdige Nederlanders kennis wil laten maken met de koloniale bezittingen. Wat betreft de machtsverhoudingen is er in de boeken een ontwikkeling zichtbaar. De eerste vier boeken hebben een handels- of militair karakter. Dit betekent dat de hoofdpersonen zich bezig houden met de bescherming van de handel of het herstellen van de orde en gezag. De Nederlanders treden hard op als deze zaken in het gedrang komen, maar laten de inheemse bevolking verder met rust. Deze vier boeken gaan over de tijd van de VOC of vlak daarna. Dat deze verhalen een handels- of militairkarakter hebben, past goed bij die tijd. Naarmate de eeuwwisseling nadert, wordt het burgerlijke karakter dominant in de kinderboeken. Dit heeft er mee te maken dat vanaf 1870 steeds meer particulieren naar de kolonie trokken. Dit betekende dat er meer Nederlandse kinderen in Nederlands-Indië opgroeiden en dat er intensief contact met de inheemse bevolking was. Dat komt ook terug in de kinderboeken: in deze verhalen spelen de inheemse bedienden een rol. Dan blijkt dat ook de Nederlandse kinderen, hoe jong ook, de baas zijn over het inlandse personeel. Het laatste boek, *Het zeerooversjongetje* (1920), lijkt hierop een uitzondering te vormen. De blanke man presenteert zich als vriend en helper, wat in lijn is met de ethische politiek. De bedoelingen lijken goed, maar de Nederlanders zijn en blijven ook in dit verhaal de baas.

De ideologische boodschap in Nederlands-Indische kinderboeken geeft enerzijds een beeld van de inheemse bevolking en anderzijds van de Nederlanders zelf. Inlanders worden gepresenteerd als hoogst eenvoudige, kinderlijke, onbeschaafde, vrouwelijke, lelijke mensen. Deze boodschap is in nagenoeg alle verhalen terug te vinden en blijft in de loop der tijd grotendeels hetzelfde. Alleen de overgang van een handels- en militair karakter naar een burgerlijk karakter en de introductie van de ethische gedachte zorgen voor kleine veranderingen. Toch blijft de uitkomst hetzelfde: tegen de achtergrond van de inlander kunnen Nederlanders zichzelf presenteren als rationeel, volwassen, ontwikkeld, beschaafd en superieur op elk denkbaar vlak. En daarmee is Indië de negatieve afspiegeling van Nederland.

Brantas beargumenteert dat jeugdliteratuur gebruikt kan worden als bron om opvattingen, normen en waarden van gewone mensen te achterhalen. Alle voor dit onderzoek gebruikte kinderboeken bevatten een ideologische boodschap, waarin het verschil tussen Nederlanders en inheemsen steeds benadrukt wordt. Omdat deze boeken daadwerkelijk gelezen zijn door kinderen, dit is op te maken uit het aantal herdrukken dat de boeken hebben gehad, kan gesteld worden dat deze boodschap niet als revolutionair gezien werd. In andere woorden: de ideologische boodschap werd door een groot deel van de Nederlandse bevolking goed gekeurd.

Kinderboeken zijn dan ook een uitgelezen instrument van de kolonisator om de bevolking in het eigen land te betrekken bij de koloniale activiteiten. Said stelt dat alle uitspraken en werken over

de kolonie een bevestiging van de machtsverhoudingen geven. Doordat de inheemse bevolking op een negatieve, minderwaardige wijze in de kinderboeken besproken wordt, komen de Nederlanders op alle denkbare vlakken als superieur naar voren. Nederlanders staan boven de inheemse bevolking van Indië en dit geeft het koloniale project een vanzelfsprekend aanzien. De Nederlands-Indische kinderboeken laten er dan ook geen twijfel over bestaan: 'de Oost' en haar inwoners zijn Nederlands eigendom.

Literatuurlijst

- Auerbach, J., 'Art, Advertising, and the Legacy of Empire', *Journal of Popular Culture*, 35 (2002)
- Bekkering, H., Holtrop, A., en Fens, K., 'De eeuw van Sien en Otje. De twintigste eeuw', in: H. Bekkering e.a., *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden* (Amsterdam 1989).
- Brantas, G., e.a., 'Van Brave Hendrik tot Dik Trom. De negentiende eeuw', in: H. Bekkering e.a., *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden* (Amsterdam 1989).
- Brantas, G.C., "Het staat er allemaal in'. Indische jeugdboeken vertellen over de Indische samenleving' in: R. Baay en P. van Zonneveld, *Indisch-Nederlandse Literatuur* (Utrecht 1988).
- Brillenburger Wurth, K., 'Literatuur als koloniaal en post-koloniaal discours' in: K. Brillenburger Wurth en A. Rigney, *Het leven van teksten. Een inleiding in de literatuurwetenschap* (Amsterdam 2006).
- Buur, B., *Indische jeugdliteratuur. Geannoteerde bibliografie van jeugdboeken over Nederlands-Indië en Indonesië* (Leiden 1992).
- Doel, H.W. van den, *Het Rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam 1996).
- Gates, H.L. Jr., *"Race," Writing and Difference* (Chicago, 1986).
- Kuitenbrouwer, V., 'Songs of an imperial underdog: imperialism and popular culture in the Netherlands, 1870-1960', in: J.M. MacKenzie e.a., *European Empires and the People. Popular Responses to Imperialism in France, Britain, the Netherlands, Belgium, Germany and Italy* (Manchester 2011).
- Leezenberg, M., en Vries, G. de, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam, 2012).
- Mackenzie, J., 'Introduction' in: *European empires and the people. Popular responses to imperialism in France, Britain, The Netherlands, Belgium, Germany and Italy* (Manchester 2011).
- Nederveen Pieterse, J., *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam 1990).
- Oosterom, F. van, *De canon van Nederland – de vijftig vensters voor kinderen* (Amsterdam 2011).
- Said, E.W., *Orientalism* (Londen 2003).
- Schutte, X., 'Een sensuele maar achterlijke plek', *De Groene Amsterdammer* 33 (2014).
- Wekker, 'Hoe beschaafd Nederland in de twintigste eeuw vrede en orde scheidt op Atjeh', *De Avondpost*, 1907, <http://home.iae.nl/users/arcengel/NedIndie/wekker.htm> (26 oktober 2014).

Nederlands-Indische kinderboeken

Aa, A.J. van der, *Lotgevallen van Willem Heenvliet; Vooral ook op Borneo en Bali; Voor jonge lieden bewerkt* (Haarlem 1851).

Goeverneur, J.J.A., *De avonturen vane en kleermakersgezel in vier werelddeelen; Een boek voor onze Nederlandsche jeugd [van] Onkel Torn nageschreven* (Leiden 1877).

Java, M. van, *Johans avontuur. Een vertelling uit Indië* (Baarn 1890).

Ovink-Soer, E., *De Canneheuveltjes; Een verhaal uit het Indisch kinderleven* (Den Haag 1912).

Sandwijk, G. van, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust' of, Vertellingen over hunne bewoners, gebruiken en levenswijze; Een leer-, lees- en prentenboek voor de jeugd* (Leiden 1865).

Weruméus Buning, A., *Sidin en ik; Een reisje over Java* (Amsterdam 1899).

Wiüm Ijsbrandsz. *Bontekoe; Een geschiedkundig tafereel voor de Nederlandsche jeugd* (zp. 1835).

Zeggelen, M. van, *Het zeerooversjongetje* (Den Haag 1920).

Verantwoording afbeeldingen

Afbeelding titelblad:

https://www.google.nl/search?q=verenigde+oostindische+compagnie&es_sm=93&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ei=ivZoVKOGKoilyQTdjlCoBg&ved=0CAgQ_AUoAQ&biw=1366&bih=677#tbm=isch&q=voc+octrooigebied&facrc=_&imgdii=_&imgrc=V-Es_q94hcVQoM%253A%3BC3kqG1UXo2zWGM%3Bhttp%253A%252F%252Frumalis.com%252Fimage%252F9573-description-voc-octrooigebied-1.jpg%3Bhttp%253A%252F%252Frumalis.com%252F9583-beschrijving-voc-octrooigebied-2%3B2268%3B1659 (17 november 2014).

Afbeelding 1: Goeverneur, *De avonturen vane en kleermakersgezel in vier werelddeelen*, tussen p. 94 en 95 in.

Afbeelding 2: Van Sandwijk, *Timor, Sumatra en Borneo's Westkust*, tussen p. 2 en 3 in.

Afbeelding 3: Van Java, *Johans avontuur*, 73.

Afbeelding 4: *Wiüm Ijsbrandsz. Bontekoe*, tussen p. 36 en 37 in.

Appendix, samenvatting van de acht kinderboeken

Wiim Ijsbrandsz. Bontekoe; Een geschiedkundig tafereel voor de Nederlandsche jeugd (zp 1835).

Een vader vertelt zijn kinderen over Willem Ijsbrandsz Decker, ook wel bekend als kapitein Bontekoe, die in 1618 naar Batavia vertrekt. Onderweg wachten hem vele gevaren op. Het schip komt in zware stormen terecht, er zijn vele zieken aan boord en er breekt brand uit. Het aanwezige kruid vat daarbij vlam, waarna het schip ontploft en zinkt. Bontekoe overleeft de klap en wordt door de andere overlevenden uit het water gevist. Een lange tijd dobbert de bemanning rond op zee met slechts een kleine hoeveelheid voedsel. Bontekoe richt zich tot God en bidt dat er snel land in zicht mag komen. De gebeden van de kapitein worden verhoord en Sumatra wordt bereikt. De ontvangst is weinig vriendelijk: de inheemse bevolking probeert de net aangekomen Nederlanders te vermoorden. Uiteindelijk bereikt Bontekoe Java, waar hij van gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen de opdracht krijgt om de koophandel te beschermen en de Nederlandse vloten van voedsel en munitie te voorzien. In 1625 keert Bontekoe terug naar Nederland.

Aa, A.J. van der, Lotgevallen van Willem Heenvliet; Vooral ook op Borneo en Bali; Voor jonge lieden bewerkt (Haarlem 1851).

Willem Heenvliet, een jonge man uit Delft, vertrekt in 1817 als stuurman op een schip naar 'de Oost'. Het schip zinkt na een zware storm, maar Willem weet Batavia uiteindelijk te bereiken. Daar krijgt hij de opdracht op te treden tegen zeerovers in de Javazee en de Straat van Makassar. Op Borneo wordt hij gevangengenomen door zeerovers, maar wordt bevrijd. Willem raakt hierbij echter wel gewond, waarna hij verschillende functies aan wal aanneemt. In 1848 gaat Willem vrijwillig in dienst. Hierna wordt hem eervol ontslag aangeboden, waarop hij terugkeert naar Nederland.

Sandwijk, G. van, Timor, Sumatra en Borneo's Westkust; Of, Vertellingen over hunne bewoners, gebruiken en levenswijze; Een leer-, lees- en prentenboek voor de jeugd (Leiden 1865).

Het boek bestaat uit vier op zichzelf staande hoofdstukken. Alleen het eerste hoofdstuk, 'Leila; een geschiedenis van het eiland Timor', is voor deze scriptie gebruikt. Leila is de Timorese huishoudster van de Nederlandse kapitein Hartsteen, die met zijn mannen een Nederlands fort bewaakt. Ze is de laatste tijd wel veel bij haar familie in de kampong, en dit baart de kapitein zorgen. Als Leila weer terug is, droomt zij over een aanval op het Nederlandse fort. Zij waarschuwt de wachters, maar wordt door Hartsteen stevig toegesproken. Nadat dit tafereel de volgende dagen zich herhaalt,

biecht Leila aan de kapitein op dat haar volk een aanslag op het fort beraamt. Hartsteen maakt met zijn mannen een plan om de aanval op te vangen en te voorkomen dat dit 'bruine volkje' in het vervolg nog zo'n actie onderneemt. Die nacht vindt de aanval plaats: zeker vierhonderd inboorlingen betreden met speer en kris het fort, waar kapitein Hartsteen hen opwacht. Na een hevige strijd wordt de vijand verdreven. Toch blijft het lange tijd onrustig: verschillende patrouilles worden door de vijand aangevallen en uiteindelijk verzamelt een groot leger inlanders zich rondom het fort. Het lukt de Nederlanders de belegering te doorstaan en de inlandse troepen te verslaan. Als de rust is teruggekeerd, wordt Leila door haar broer vermoord, tot groot verdriet van kapitein Hartsteen.

Gouverneur, J.J.A., *De avonturen van een kleermakersgezelschap in vier werelddeelen; Een boek voor onze Nederlandsche jeugd [van] Okel Torn nageschreven* (Leiden 1877).

Andreas Jekly is een in Hongarije geboren jonge man. In 1754 verlaat hij zijn vaderland en begint aan een lange, avontuurlijke reis. Uiteindelijk komt hij terecht in Nederlands-Indië, waar hij tekent voor vier jaar als militair in het leger van de Verenigde Oostindische Compagnie. In die tijd ontmoet hij een Nederlandse vrouw in Batavia en trouwt met haar. Hun geluk wordt echter in de weg gestaan door de vrouw van de gouverneur-generaal, die uit afgunst haar man beveelt om Andreas op pad te sturen. Hierop wordt de Hongaar belast met het herstellen van de orde in de buitengebieden van de archipel. Op Ternate krijgt Andreas te maken met kannibalistische Papoea's, die hem dreigen te braden. Hij weet – met de hulp van drie inboorlingen – te ontsnappen en brengt lange tijd door op een eiland. Uiteindelijk keert hij terug naar Batavia, waar hij verschillende diplomatieke taken toebedeeld krijgt. In 1776 keert hij als weduwnaar terug naar Hongarije.

Melita van Java [ps. van N.M.C. Sloot], *Johans avontuur. Een vertelling uit Indië* (Baarn, 1890).

De negenjarige Johan woont samen met zijn ouders, jongere broertje en zusje op Java. Het leven is geen koek en ei voor het jochie: zijn zusje plaagt hem met enige regelmaat, waarop ernstige woedeaanvallen volgen. Alleen zijn vader kan hem dan in toom krijgen, maar deze ziet geen andere uitweg dan zijn zoon naar Nederland te sturen. Zo ontkomt Johan aan alle inlandse invloeden, die volgens zijn ouders de schuld zijn van zijn wangedrag. Als Johan tijdens een ruzie met zijn zusje en diens vriendin een steen naar het meisje gooit, beseft hij dat hij fout zit. Hierna gaat hij in op het aanbod van een islamitische Javaan, de hadji, die hem uitnodigt om de natuur te bekijken. In werkelijkheid zijn de bedoelingen van deze man niet zo goed: hij wil van Johan een islamitische Javaan maken die hem kan helpen in zijn strijd tegen de Nederlanders. Het jongetje krijgt spijt van zijn besluit en ontsnapt samen met een Javaanse jongen, Birin. Na een lange tocht komen de twee

vluchtelingetjes terecht bij een Nederlands gezien, dat hen terug brengt naar de ouders van Johan. Die besluiten om Birin op te nemen in het gezin. Omdat Johan tot besef is gekomen dat hij het thuis wel goed heeft, besluit hij zijn gedrag aan te beteren, waarop hij niet naar Nederland hoeft.

Weruméus Buning, A., *Sidin en ik; Een reisje over Java* (Amsterdam 1899).

Het verhaal is een beschrijving van de ervaringen van de auteur, die samen met een Javaanse matroos, Sidin genaamd, vele avonturen mee maakt. Het tweetal leert elkaar kennen aan boord van een schip, maar het leven daar valt de jongens zwaar, waarop ze besluiten te vluchten. Het plan is om te verblijven in de kampong van Sidins ouders, in de hoop dat de twee niet gevonden worden door het Nederlandse bewind, dat deserteurs zwaar bestraft. Helaas wordt de ik-persoon herkend als Europeaan, waarop het Nederlandse gezag op de hoogte wordt gesteld van zijn aanwezigheid. En dus moeten de ik-persoon en Sidin direct vertrekken. Tijdens hun vlucht redden zij een meisje uit het water, dat het vijfjarige dochtertje van de rijke Nederlandse planter, meneer Riesbergen, blijkt te zijn. Dankzij bemiddelingen van de man worden de twee jongens 'afgemonsterd' en bij hem op de plantage aan het werk gezet. Sidin werkt in de bediening, terwijl de ik-persoon een goede opleiding krijgt en aan het eind van het verhaal de plantage zelfs overneemt.

Ovink-Soer, E., *De Canneheuveltjes; Een verhaal uit het Indisch kinderleven* (Den Haag 1912).

De familie Canneheuvel woont op Soerabaja. De moeder van het gezin is overleden, en daarom worden de kinderen opgevoed door verschillende kinderjuffen. Vooral de laatste kinderjuf, juffrouw Klok, wordt door de kinderen als heks gezien. Vader staat daardoor voor een lastige opgave: de kinderen terugsturen naar Nederland of weer een nieuwe kinderjuf aannemen. Het wordt de laatste optie: Tante Letje, een Indische juffrouw, op wie de kinderen zeer gesteld zijn, trekt bij het gezin in. Vader vertrekt voor enkele maanden naar Nederland, en keert terug met een nieuwe vrouw. Nadat de nieuwe vrouw in het gezin is opgenomen, bevalt ze van een tweeling. Niet lang na de geboorte overlijdt het pasgeboren jongetje van de tweeling. Niet veel later vertrekt het gezin naar Nederland.

Van Zeggelen, M., *Het zeerooversjongetje* (Den Haag 1920).

Het verhaal gaat over Bo, een jongetje afkomstig van het eiland Banggai. Op een dag wordt zijn dorp geroofd en alle inwoners worden met boten naar andere eilanden vervoerd. De kimalaha, het hoofd van de rovers, houdt Bo en een ander meisje, Lodi, apart. Zij worden vervolgens meegenomen naar het dorp van het rovershoofd. In dit dorp woont een blank gezin, met aan het hoofd de 'blanke

sterke man'. Deze man is dominee en dokter en komt er al snel achter dat Bo en Lodi helemaal geen familieleden zijn. Daarop ontfermt zijn gezin zich over de twee geroofde kinderen. De blanke man geeft de kimalaha de opdracht de andere geroofde mensen terug te halen. Zo worden Bo en Lodi aan het eind van het verhaal herenigd met hun familieleden.